

IZVORUL

**Revistă de etnografie
și folclor**

Nr. 29

Giula, 2008

Publicația Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria

Redactor

Emilia Martin

Lector

Elena Rodica Colta

Fotografii

Arhiva Muzeului Erkel Ferenc

Emilia Martin

Editor responsabil

Maria Berényi

Publicație subvenționată de
Fundația Publică „Pentru Minoritățile Naționale
și Etnice din Ungaria”
Ministerul Învățământului și al Culturii
Autogovernarea Minoritară Română – Sect. II. Budapesta

ISSN 0231-2131

Maria Berényi

Influența folclorului asupra literaturii românești din Ungaria în secolul al XIX-lea

Civilizația noastră a fost permanent *întru o tradiție*, spune Noica, acest factor activ fiind mai puțin pronunțat la alte popoare. „Pe baza acestei tradiții, poporul român are o mai largă întâlnire decât alții cu valorile spiritului; căci prin ea însăși tradiția înseamnă păstrarea *întru spirit* a ceea ce a fost bun în trecut. Dar o asemenea potrivită așezare întru cele ale spiritului ar fi putut să se traducă mai mult printr-o închidere, oricât de strălucită ar fi fost ea, anume într-o cultură folclorică – și atât. Noi însă am avut veacul al XVII-lea, cel al marilor personalități, iar a doua jumătate a veacului al XIX-lea a putut de asemenea da mari personalități culturale; și de altfel, natura acestei culturi folclorice, ca și felul întâlnirii noastre cu valorile, nu se ridică împotriva noutăților veacului, ci se împletesc în chip neașteptat cu ele” (C. Noica, *Sentimentul românesc al ființei*, București, 1966, p. 9).

Fiecare popor își exprimă personalitatea mai ales prin intermediul culturii. În structura culturii naționale un important rol îl ocupă bunurile materiale și valorile spirituale, care s-au transmis de la o generație la alta. Printre valorile spirituale ale poporului român create în zburcământul sa istoric putem situa și creațiile folclorice, obiceiurile și ritualurile sale.

Secolul al XIX-lea este și la români secolul interesului viu pentru producțiile artistice populare, secolul „descoperirii” folclorului. Astfel, generația de la 1848, sub un puternic avânt romantic resimțit în întreaga Europă, interpreta manifestările spirituale ale poporului și mai cu seamă literatura populară dintr-un unghi de vedere corespunzător epocii. *Nicolae Bălcescu, I. Heliade Rădulescu, Costache Negruzi, Mihail Kogălniceanu, Alecu Russo, Titu Maiorescu, Alexandru Odobescu, Vasile Alecsandri* și alții și-au exprimat atașamentul pentru folclor, remarcându-i rînd pe rînd caracter de izvor istoric, autenticitate, importanță documentară, mijlocitor de reforme sociale, oglindă a realității sociale și morale, sinteză artistică a manifestărilor spirituale ale poporului, izvor al literaturii culte.

De același ideal se călăuzeau și revistele românești din Transilvania și Ungaria. În Transilvania și Banat interesul pentru creația populară s-a născut chiar în cercurile Școlii Ardelene, fiind cultivat de *Petru Maior, Damaschin Bojincă, Ion Budai-Deleanu, Constantin Diaconovici Loga, Eftimie Murgu* și alții.

Literatura populară ocupă un loc de frunte, timp îndelungat, în presa românească din Transilvania și Ungaria. Pe meleagurile noastre au fost mai mult cunoscute și răspândite revistele redactate de către **Iosif Vulcan** *Familia*

și suplimentul pentru sate, Șezătoarea, apărute la Pesta apoi la Oradea. Acestea au îmbrățișat ideea de popularizare și valorificare a creațiilor folclorice. De la început și mai ales până prin 1880, *Familia* publică un bogat material folcloric din Ardeal și din toate părțile locuite de români. Fiind un remarcabil organizator, Vulcan reușește să adune în jurul revistelor sale un mare număr de folcloriști, ca *Grigore Silași, Atanasie M. Marienescu, S. Fl. Marian, Scipione Bădescu, Miron Pompiliu, Ion Pop-Reteganul* și alții, care publică, pe lângă creații populare, studii și articole despre însemnătatea folclorului.

Sub raportul interesului pentru folclor, Vulcan a avut predecesori în Transilvania pe **Timotei Cipariu** și pe mentorul presei românești ardeleni, **George Barițiu**. Acestora le revine primatul preocupărilor pentru literatura populară în Transilvania, cerînd a se culege cîntecele și poeziile populare. „Culegeți cîntecele – se adresa Barițiu folcloriștilor –, neschimbate, neatînse, așa cum se află în gura poporului în munți, în văi, la șesuri. În cîntecele, în povestirile, în jocurile, obiceiurile și ținuturile unei nații se află mai cu deosebire trăsăturile adevăratului caracter. Din cîntecele secerătoarelor, ale maicilor ce își leagă pruncii și din strigăturile pe care le auzi la jocurile românești, s-ar putea culege tomuri întregi.” În raporturi de strînsă prietenie cu el, Timotei Cipariu, animat de același gând, încurajează și el culegerea de folclor literar.

În climatul favorabil investigațiilor în domeniul artei populare mai intervin și alte elemente. Capitala Ungariei devenise un centru destul de frecventat de tineretul român plecat la studii în afara Transilvaniei. Încă din Budapesta, **At. M. Marienescu** adresează apeluri cititorilor, mai ales preoților și învățătorilor, să i se trimită poezii populare. Au fost solicitați și studenții români din capitala Ungariei, ca să culegă folclor în satele lor băștinașe. Acestea și alte circumstanțe favorabile au stimulat îndeajuns pasiunea lui Iosif Vulcan pentru folclor, dragostea pentru poezia populară, exprimată mai tîrziu în unele articole, studii și cuvîntări ocazionale.

„Poezia populară este oglinda cea mai fidelă a gândirii unui popor. Această oglindă îi reflectă caracterul pînă în cele mai mici amănunte. Ne descoperă toate însușirile lui, datinile, predilecția, sentimentele vesele și triste, virtuțile și viciile, într-un cuvînt toate însușirile-i caracteristice.”- spunea Iosif Vulcan în discursul său despre poezia populară, prezentat la întrunirea societății Kisfaludy.

Cu timpul, în afară de *Familia* și *Șezătoarea*, și altele reviste românești din Transilvania și Ungaria se adresau locuitorilor din mediul sătesc, cu intenția de a contribui la educația lor politică, culturală și economică. O atenție deosebită era acordată folclorului. Cunoscîndu-și folclorul, românii își pot cunoaște mai bine limba, datinile, obiceiurile, întreaga fizionomie spirituală. Literatura populară trebuie culeasă așa cum circulă în popor, pentru a i se conserva originalitatea. Se tipăreau cîntece de cătănie, balade, doine, colinde, ghicitori, anecdote versificate, basme și povești. Revistele se adresau, în primul rînd, intelectualilor de la sate. Au cultivat și întreținut în rîndurile cititorilor interesul pentru folclor. Pentru conservarea folclorului literar se recomanda învățătorilor și preoților să

culeagă poveștile, basmele, tradițiile, legendele, proverbele și poeziile populare, dându-se și indicații. **Ioan Pop Reteganul** în 1886 a publicat în *Gazeta Poporului* (Timișoara) un articol dedicat importanței și semnificațiilor literaturii folclorice, articol urmat, în anul următor de o *Programă pentru adunarea materialului literaturii populare*, care conținea un chestionar folcloric cu 55 de întrebări.

În satele noastre au existat abonamente la cele mai importante reviste românești. Aceste apeluri pentru adunarea creațiilor folclorice au fost citite și de către preoții și învățătorii noștri. La sfârșitul secolului al XIX-lea în multe localități de ale noastre funcționau societăți culturale și cercuri de lectură. În cadrul acestora se citea în comun presa românească.

În multe localități a început să se adune creații folclorice. Aceste culegeri au fost publicate în revistele române apărute la Budapesta, Arad, Oradea, Timișoara, Lugoj, ș.a.

Iluminismul și romantismul devin coordonatele principale ale noii literaturi ardelen. Rolul ei estetic a fost, în condițiile date, de a face educație și de a întoarce fața literaturii ardelen spre realități imediate, spre concretul național.

Privite în ansamblu, poeziile lui **Eminescu** apărute în *Familia* în anul 1866 se caracterizează printr-un sentimentalism tipic romanticilor, grefat pe motivul dragostei, printr-o imagistică tributară folclorului.

În concepția lui Eminescu, sursele folclorice ale literaturii culte contribuie în mod hotărâtor la definirea trăsăturilor proprii, a specificului ei național.

Ceea ce aprecia Eminescu îndeosebi la poezia populară era capacitatea ei de a găsi expresia cea mai potrivită, mai simplă și mai naturală de a numi gândul sau sentimentul. Influența populară este evidentă în multe din poeziile lui. El a preluat teme, motive, versuri, ritmuri, armonii, imagini pe care le-a asamblat în compuneri noi, purtând pecetea inimitabilă stilului său.

Poezia din Ardeal, în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea, evoluează sub influența lui **Eminescu** și a lui **Coșbuc**. Amândoi își găsesc numaidecât imitatorii, unii mediocri, alții mai capabili și dotați cu simțul frumosului, lăsând câteva versuri vrednice de consemnat.

Susțin curentul popular îndreptat spre viața satului și procesul de obiectivare a lirismului. În poeziile lor sînt reînviată tradițiile strămoșești, graiul popular cu particularitățile lui locale, frumusețea naturii și dragostea tinerilor de la sate în toate ipostazele ei.

Mai jos prezentăm în mod succint viața și activitatea literară a lui Iosif Vulcan,

Isaia Bosco, Iosif Ioan Ardelean și David Voniga. Acești creatori au tangențe biografice cu localitățile noastre: Leta, Pesta, Chitighaz și Giula.

Iosif Vulcan

Iosif Vulcan s-a născut la Holod în 1841. Este fiul parohului unit *Nicolae Vulcan* și al *Victoriei Irinyi*. Mamă-sa a fost fiica lui Ioan Irinyi, director de școală în Leta Mare (azi Leta Vertes) timp de aproape 40 de ani. Era soră cu *Ioan Irinyi*, inventatorul chibritului cu fosfor și cu revoluționarul *Iosif Irinyi*.

În 1844, familia Vulcan se mută din Holod în **Leta Mare**. În această comună slujește ca preot tatăl său. Iosif Vulcan și-a făcut clasele primare la Leta, între 1847-1851. Aici și-a petrecut vacanțele liceale. Studiind dreptul la Budapesta și ca student îl întâlnim adesea în Leta, unde scrie cele dintâi versuri de dragoste: *Amantei mele, O seară în grădină, Ții tu minte, La despărțire, Cîte stele sunt pe cer* ș.a. În același răstimp îl găsim trecînd prin **Pocei** unde scrie poezia: *Vecina mea*.

În toată viața sa, Leta Mare, locul de odihnă veșnică a mamei sale și a bunicilor săi, locul copilăriei senine, îi lasă lui Vulcan amintiri puternice și poetul mărturisește acest lucru, cu multă căldură, în versurile:

*Mii de amintiri mă leagă,
Să mă mai revăd aici:
Amintiri ce-n viața-ntreagă
Tot ca stele mi-ar luci*

*Anii veseli de pruncie
P-aste locuri mi-au trecut:
Și de-aici îmi rîde mie
Fericirea din trecut*

După terminarea facultății Vulcan rămîne în Budapesta. Cariera de avocat nu-l satisface însă, deoarece îndrăgea literatura. Primele sale încercări sunt publicate în *Federațiunea*, redactată de *Alexandru Roman*. În luna iunie a anului 1865, Iosif Vulcan pune temelile revistei *Familia*, a cărei program era de a răspîndi cultura română în Transilvania și Ungaria.

În 1866 la Pesta îi apare primul volum intitulat **Poezii**. Aici sînt publicate creațiile sale poetice pe care le-a scris în Leta, Poci și Pesta.

Poezia la sate

*Sunt aici în Leta Mare,
Beu din apa Letei, dar
Orișicîță încercare
Căci de cumva prind a scrie
Să fac versuri, e-n zadar;*

*Vreo mică poezie,
Caut so-nterup de loc,
Căci deloc nu am noroc...
Palid fiind de mînia,
Nu pot scrie poezia!*

*Cînd aş sta să scriu mai bine,
Şi am idei de a lucra,
Ce năpastă-atunce vine
Un fecior ce-mi zice-aşa:
„Domnişorul, pofteste,
Ca să dăm la porci mălaiu!”
Merg şi cînd rentors, fireşte,
Nu mai ştiu ce plănuiam
Palid fiind de mînia
Nu pot scrie poezia!*

*Cînd uşoară fantezia
Mi-arată un cer plăcut,
Şi eu pînă de a scrie
Toate cîte am văzut:
Un viţel ce e prin curte,
Vine ca să-mi facă curte,
Şi mi-o spune băunînd,
Cum că dînsul e flămînd.
Palid fiind de mînia
Nu pot scrie poezia!*

*Şi cînd iar mă pun la masă,
Şi a scrie începui:
Iată-o cloşcă vinen-n casă
Cu vreo douăzeci de pui,
Şi-mi făcu zgomot foarte mare,
Apoi cînd voiesc să-i scot,
Cloşca chiar pe masă sare,
Varsă tinta mea de tot.
Palid fiind de mînia
Nu pot scrie poezia!*

(Leta Mare, 13 mai 1864)

Vecina mea

*Faţă cu a mea fereastră,
Sede-o tînără nevestă;*

*O nevastă blondioară,
Mîndră ca și o vioară.*

*Eu în gură cu-o țigară,
Din fereastră caut afară;
Din acea vecinătate,
Aud la lucruri minunate.*

*Cînd bărbatul nu-i acasă,
La nevasta cea frumoasă,
S-aude rîs de fericire,
Sărutare și șoptire.*

*Cînd bărbatul e p-acasă
La nevasta cea frumoasă,
S-aude plîns și zgomot mare,
Țîpăt, vaiet, blăstemare.*

(Poeci, 18 martie 1861)

O seară în grădină

*Era o seară lină,
Și luna strălucia,
Șezu-i într-o grădină
Cu mîndrulița mea;
Un pom tufoș și mare
Ne-acoperea pe noi,
Și-n dulce desfătare
Vorbeam, șopteam vioi.*

*În mîna-mi dalbă-i mîna
Ca frunza tremura,
Iar corpu-i ca de zîină
Pe sînu-mi se culca;
Gurița-i răpitoare
Șoptea încetișor
O vorbă-ncîntătoare:
Amor, amor, amor!*

*Natura fuse mută,
Nimic nu se clătea;
Ci parc-ar fi știut
Ce-mi zise mîndra mea, –
Căci frunzele subțire*

*Îndată ce-au văzut
A noastră fericire,
Aplaudau plăcut.*

*Atunce parcă-ndată
Și ceriul s-a deschis,
Cu inima-ncântată,
Privii sus în Elis;
Văzui de desfetare
Au îngerii în rai,
Dar ca și-a mea de mare
Acolo nu aflai.*

(Leta Mare, 12 octombrie 1862)

Iosif Vulcan

Fondatorul revistei *Familia* a mai publicat volumul de poezii (*Lira mea*, 1882), piesele de teatru (*Ștefan Vodă cel Tânăr*, *Gărgăunii Dragostei*, *Mireasă pentru Mireasă*), o importantă lucrare istorică (*Panteonul Roman*, 1869), nuvele, romane și traduceri.

Iosif Vulcan nu a fost un scriitor de excepție, dar a contribuit cu opera sa la netezirea drumului pe care vor urca: *Ioan Slavici*, *George Coșbuc* și *Octavian Goga*. Sursa lui de inspirație a fost, cum recomanda și altora, poezia populară, versurile lui Alecsandri și Bolintineanu. Tema poeziilor sale a fost amorul și patriotismul. În proză a fost cu ceva mai fecund și ceva mai norocos. În creațiile sale poetice apar elemente romantice și satirice.

Activitatea literară a lui Iosif Vulcan este mai mult o formă de propagare a ideilor sale politice, naționale și morale. Opera lui n-a prezentat, din punct de vedere literar și artistic, o valoare deosebită, dar din punct de vedere cultural-național și-a avut rolul ei bine precizat. Iosif Vulcan în istoria literaturii, ca și ceilalți creatori români din Transilvania și Ungaria – cu câteva excepții – a rămas mai degrabă un cântăreț local.

Chiar dacă aduce relativ puține frumuseți, poezia lui Vulcan rămîne un prețios document al românilor din Ungaria din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, al eforturilor pe care autorul ei le-a depus pentru înviorarea vieții literare, la răspîndirea în mase a unei limbi mai îngrijite.

Iosif Vulcan își desfășoară activitatea în două orașe importante în **Budapesta** și din 1880 în **Oradea**. În afară de activitatea sa de scriitor și gazetar, el a inițiat câteva acțiuni culturale și sociale (*Societatea „Petru Maior”*, *Societatea pentru*

fond de teatru român în Transilvania, Bihoreana) și a activat în mai multe asociații culturale (*Societatea de lectură din Oradea, ASTRA, Societatea Kisfaludy, Asociația Szigligeti*).

Iosif Vulcan a mai fost ales membru corespondent al Academiei Române din 1879 și membru titular din 1891. În 1904 *Titu Maiorescu* va propune alegerea lui Vulcan ca președinte al secției literare a Academiei. Vulcan s-a mai străduit să aibă relații culturale cu maghiarii. În 1871 Iosif Vulcan a devenit membru al Societății literare „Kisfaludy” din Budapesta. În 1901 la Oradea leagă o prietenie strânsă cu *Ady Endre*.

La data de 8 septembrie 1907, marele publicist se stinge din viață și este înmormântat la cimitirul Olosig din Oradea.

Timp de un jumătate de secol, Vulcan a activat pentru cultura, literatura română din Transilvania și Ungaria. A ținut foarte mult la plaiurile natale, la familie, la cultura și limba sa.

Isaia B. Bosco

Isaia Bosco s-a născut în 1848 la Nermiș, comună în Bihor. Studiile primare le-a făcut în comuna natală, iar cele secundare la liceul românesc din Beiuș. Aici în 1871/72 a fost notarul corespondent al *Societății literare „Samuil Vulcan”*. Între 1872-74 urmează cursurile anului I și II la Academia de Drept din Oradea.

Fiind o fire aventuroasă, și-a pus în joc toate puterile pentru a răzbuna o dragoste. Iubea pe verișoara sa *Maria Bosco*, mama Lucreției Suci. Intrigat de faptul că și prietenul său *Al. Bujor* se bucura de grațiile verișoarei lui, într-o zi l-a lovit. Cearta a generat în bătaie, și în mod nenorocit l-a rănit pe Bujor atât de grav, încât acela a încetat din viață. Bosco a fost dat în judecată și condamnat la mai mulți ani de închisoare. Nu și-a isprăvit întreaga pedeapsă. Această întâmplare nenorocită a avut o puternică înrâurire asupra tânărului Bosco.

Isaia B. Bosco

Ieșind din închisoare n-a mai urmat dreptul, ci a ocupat diferite posturi în aparatul administrativ. Așa a ajuns Isaia Bosco la **Chitighaz**, unde a devenit notar adjunct. În viața publică, culturală și bisericească a satului, el a jucat un rol de frunte. Era talentat, și prin el elita românească din Chitighaz s-a atașat la mai multe acțiuni național-culturale din Arad și Oradea.

Întâmplarea cu agresiunea săvârșită împotriva prietenului său, l-a urmat o viață întregă, i-a schimbat structura

sufletească, făcându-l mai sensibil. Această sensibilitate și-a revărsat-o în creațiile sale poetice, pe care le-a publicat în revista *Familia*, semnându-le în mare parte cu pseudonimul *Iason Bianco*.

Degeaba a lucrat și a activat mult, Isaia Bosco a fost urmărit de remușcări chinuitoare, care mereu îi evocau fantoma prietenului ucis. Vedeniile i-au chinuit conștiința și aici la Chitighaz, încît în 6 mai 1884 s-a sinucis, cu un revolver. Nefericitul a lăsat 5 scrisori adresate părinților și cunoscuților săi, una dintre ele fiind adresată șefului său, notarului din Chitighaz.

Isaia Bosco a fost înmormîntat în cimitirul din **Chitighaz** iar pe cruce se putea citi: „**Isaia Bosco, poet**”.

Prima poezie, intitulată „*Cîntă frunza*”, semnată cu pseudonimul Iason Bianco, i-a apărut în „*Familia*,” în 1881. Sub acest pseudonim își va publica cele mai multe poezii și cîteva nuvele în revista lui Vulcan și în „*Albina Carpaților*”.

Poeziile publicate în diferite reviste, Isaia Bosco le-a adunat, înainte de moartea sa, într-un volum, care apare în 1884, la **Arad**, cu titlul „*Florile inimei*”. La vremea ei, cartea s-a bucurat de o frumoasă primire din partea cititorilor.

Bosco și-a găsit izvorul de inspirație într-o dragoste sinceră și devotată. Acest sentiment l-a înveșmîntat în puritatea poporanismului. Și el avea un dor.

*Cîtă boală-i pe sub soare
Nu-i ca dorul arzătoare,
Că dorul unde se pune
Face inima cărbune.*

*Cîtă boală-i pe sub lună
Nu-i ca dorul de nebună,
Că dorul unde se lasă
Lacrimilor face casă.*

*Vină mîndră pîn-la mine
Să-mi împart dorul cu tine,
Că nu-i modru și puțință
Să-l port singur o ființă.*

O poezie caracteristică acestor sentimente de dor, ce poartă și amprenta localismului bihorean, e **Mîndra...** În versurile ei se despletesc în chip măiestrit noiane de dorinți, mîngîieri și speranțe.

*Mîndră, floare din Oradea
Să mă mustri nu se cade,
E destul c-amar mă bate,
Dorul tău, - în străinătate.*

*Tu-mi trimiți o carte mică,
Doamne, multe ști să-mi zică...*

*Ți-aș răspunde dar mi-e frică,
Ca ști lumea și ne strică.*

*Duce m-aș la tine dragă,
Mă pîndește țara-ntreagă;
Nu mai știu unde mă-toarce,
Stau uimit, gîndul mă coace.*

*Cîtu-i noaptea dragă, lungă,
Șed în pat cotit pe dungă:
Pe ferești privesc la stele,
Parcă toate-mi plîng de jele.*

*Eu gîndesc că toate-s bune
Cîte soarta mi le-mpune.*

Poeziile sale pot fi grupate în poezii de dragoste, religioase și patriotice. Poeziile de dragoste ale lui Bosco sînt țesute pe sentimentul tristeții și au un ton melancolic. Se simte foarte mult influența lui Eminescu.

Două stele

*Două stele vii senine
Au lucit în calea mea
Și de-atunce prin suspine
Rătăcesc din stea în stea*

*Dar ca cele două stele –
Stele mîndre ce iubesc
În rătăcirile mele
Nicăiere nu-ntîlnesc*

*Ab! Ochi dragi, divine stele
Luminați, fără a-nceta,
Pe cărarea vieții mele
De-acum alte n-oi căta*

Poeziile sale religioase și cele patriotice sînt mai puțin reușite. Cu aceste poezii Bosco n-a izbutit să depășească valoric hotarele acestei regiuni. Și el rămîne un poet provincial, ca mulți dintre contemporanii săi bihoreni și crișeni.

Dacă poezia lui Bosco nu se ridică la nivelul creatorilor de literatură cultă, ea exploatează și comunică sentimente de bucurie și durere comune semenilor săi. Putem spune că unele poezii sînt chiar „cronici rimate” ale unor evenimente istorico-culturale. În multe poezii din volumul său, Isaia Bosco descrie biografia

sa, istoria nefericită a vieții sale, își plînge nefericirea și îndoiala asupra rostului vieții, cum o face și în poezia intitulată:

Robul vieții

*De-amarul acestei lume
Am rămas schelet cu nume
Și presimt, că azi ori mâine
Voi muri! Și oare cine
Va să verse lacrimile
Pe mormîntul meu de jele?
Viața-mi repusă-odată
De-ar va fi pe veci uitată
Vor mai spune-o rîzătoare
Vînturilor călătoare:
Dar puțin îmi pasă mie
De ce-n urmă-mi va să fie,
Cînd trecînd cîmpul durerii
Voi fi-n brațul mîngîierii!*

Pe lângă poezii, Isaia Bosco a mai scris și cîteva nuvele care au fost publicate în diverse reviste. După moartea lui, Iosif Ioan Ardelean preot și poet în Chitighaz, în 1887, a trimis spre publicare ultima nuvelă a lui Bosco, mai bine zis un fragment din aceasta, la revista „*Gazeta poporului*”. I. I. Ardelean, pătruns adînc de vestea tristă, anume moartea tragică a lui Bosco, i-a dedicat acestuia, ca un fel de necrolog, poezia intitulată „*La moartea junelui poet I. B.*”.

Iosif Ioan Ardelean

Iosif Ioan Ardelean s-a născut la **Chitighaz** în anul 1849. După terminarea școlii primare, studiile gimnaziale le-a continuat la Arad și Szarvas. La Arad face studiile teologice. În 1875 e hirotonit, și devine paroh în satul său natal, Chitighaz.

Pe lângă preoție s-a ocupat și de scris. I-au apărut mai multe volume, cu teme religioase, pedagogice și sociale: *Despre susținerea sănătății trupești și sufletești a copiilor școlari* (1875), *Cuvîntări bisericești și funebre* (1878), *Eticheta* (1888).

Cea mai cunoscută lucrare a sa e „*Monographia comunii Chitighaz*”, scoasă în 1893. Această carte a rămas, pînă azi, o sursă de documentare privind istoricul comunei.

Iosif Ioan Ardelean, pe lângă multe activități culturale, a fost preocupat și de beletristică, a scris poezii, care au fost publicate în paginile mai multor reviste precum: *Biserica și Școala*, *Amicul Familiei*, *Familia*, *Telegraful Român*, *Tribuna Poporului*, etc.

În 1902, poeziile lui Ardelean au fost culese într-un volumaș intitulat „**Buchetul meu**”, apărut la **Arad**.

Cărticica este dedicată soției sale și are motto-ul următor:

*Adunat-am floricele
Din rodul inimii mele;
Și-acum le-mpart din iubire
În „Buchet” de suvenir.*

În volum găsim ode ocazionale, religioase, poezii de natură, de dragoste și versuri vesele. Multe dintre poeziile sale au caracter intim și adesea ocazional, conținând stihuri către amici și cunoscuți. Câteva versuri din volum, constituie o alegorie lirică despre etapele vieții omului și principiile moralei călăuzătoare.

Găsim în volum și poezii didactice, menite să ilustreze idei etico-naționale, însă cele mai frumoase și mai reușite poezii din creația lui Iosif Ioan Ardelean sînt cele închinare dragostei și naturii.

Nici odată

*Ce frumoasă-i pădurița
Asta de salcie,
Parcă ea mă resalută
Și se-nchină mie.*

*Ab! Ș-acuma mă încîntă
Cu-a ei crengi plecate –
Ca odată, cînd aicia
Umblam să-nvăț carte...*

*Dar de-atunci trecu o vreme,
Ani șaptesprezece,
Și cu anii – și pruncia
Ca un vis, ce trece.*

*Fi-voi oare eu fericite –
Ca și în pruncie ? –
„Nici odată” îmi șoptește
Trista mea salcie...*

Unele din poeziile lui Ardelean sînt sensibile, deseori fine. Ca și la alți poeți ai epocii, poate fi regăsită la el melancolia elegiacă și sentimentalitatea romanțioasă. Poeziile închinare dragostei ca și pastelurile sînt scrise în versuri de factură populară.

De-ar ști floarea

*De-ar ști floarea frumoasă,
Cît de adîncă-i rana mea!
Ca să-mi vindece durerea,
Lacrimi ar vărsa în ea.*

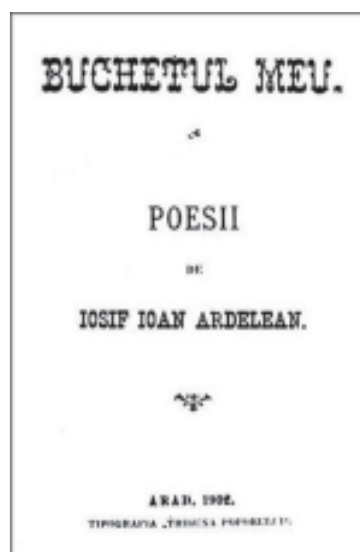
*De-ar ști pasărea mică,
Pentru ce sînt întristat,
Șe ea mi-ar cînta voioasă
O cîntare de-alinat!...*

*De-ar ști steaua lucie,
Cum sufăr eu în dureri,
Pentru ca să mă aline –
Ar cădea chiar de pe cer!*

*Dar toate nu știu nimic
Despre chinul meu cel greu,
Numai ea... ști, dar nu vrea
Să mă scape de la rău!*

Creația poetică a lui Iosif Ioan Ardelean – deși nu are o valoare estetică și stilistică deosebită – reprezintă pentru noi un fragment al istoriei noastre culturale. Locuitorii din Chitighaz știau că preotul român din sat se ocupă și de literatură. Prin forma lor ușoară, cu ritmul și rima populară, creațiile lui s-au răspîndit, iar cititorii ferme-cați de cuprinsul celor scrise, nu se întrebau niciodată de valoarea literară a acestor poezii. În aceste creații era reconstituită lumea românească din sat cu preocupările, aspirațiile și durerile sale.

Iosif Ioan Ardelean și-a iubit enorm de mult sătenii. Din scrierile și activitatea sa reiese faptul, că a dat informații și sfaturi, a fost un oarecare îndreptător al vieții de toate zilele a chitighăzenilor. A iubit foarte mult cultura și limba strămoșească. A organizat, a scris, a tipărit, a difuzat, a muncit pentru biserică și școală în condiții deosebit de grele, și uneori riscante. A dus o adevărată muncă de apostolat, în rîndul românilor din Chitighaz, mobilizînd forțele intelectuale locale pentru apărarea și îmbogățirea valorilor culturale, tradiționale,

folclorice. Prin activitatea sa publicistică și scriitoricească, neobositul și entuziastul preot se înscrie în galeria personalităților române din Ungaria, care în veacul al XIX-lea au slujit cu modestie, cu bun simț cultura în limba românească. Iosif Ioan Ardelean a fost preot în satul său natal, pînă în 1920. Cu pacea de la Trianon, asemenea multor preoți și dascăli români din Ungaria, după o slujbă de preoție de 45 ani, și el a trecut granița în România. Nu peste mult, la 25 decembrie 1920, a decedat în comuna Sîmbăteni din județul Arad. A fost înmormîntat aici, unde și acum își doarme somnul de veci.

David Voniga

David Voniga s-a născut la **Giula** în 1867. Școala primară a terminat-o în orașul natal. Studiile liceale le-a făcut la Giula, Beiuș și Budapesta, iar cele teologice la Arad. După terminarea studiilor teologice (1890), nu a acceptat posturile de preot oferite, ci s-a stabilit la Șiria, unde, în 1892, a scos *Gazeta Economului*.

Din 1893, pe David Voniga îl găsim activînd din nou la Giula. În această vreme, în ambele „orașe românești” funcționau societăți de lectură. La întrunirile săptămînale ale acestora se citeau opere literare, ziare, se țineau serate culturale. Programele întrunirilor societății din orașul mare românesc, primesc, sub președinția lui David Voniga, un caracter literar mai accentuat. El și ca student la teologie a fost inițiatorul unor activități culturale românești, cum ar fi organizarea concertelor tinerimii române din oraș. Din venitul curat ale acestora erau ajutate școlile române.

Voniga a fost pasionat și de beletristică. A debutat foarte tînr, în 1893, cu un volum de poezii intitulat „**Dor și jale**”. Acest volumaș cuprindea cam 140-150 de poezii lirice, cu o prefață scrisă de *Ioan Russu Șirianu*. În această prefață putem citi printre altele: „Autorul acestor poezii ni se prezintă cu focul unei tinerețe, care pentru viitor ne îndreptățește la multe speranțe... Ni se dau în versuri accente sincere, oglinda unui suflet simțitor.” Acesta a fost unicul volum de poezii a poetului giulan.

Voniga prin creația sa poetică a cîntat idealurile de libertate națională. A încercat să-și formeze un limbaj cît mai curat, prin contactul cu graiul popular. În volum sînt prezente poezii sentimentale, moralizatoare și versuri cu rezonanțe biblice. Poetul rămîne – după moda timpului – la tonul sentimentalismului romantic. Similar celorlalți reprezentanți ai literaturii din Transilvania și Ungaria, Voniga se apropie de tezaurul folclorului românesc. În poeziile sale se reliefează stilul și formele vieții țărănești, care alcătuiesc zestrea noastră folclorică.

Poeziile sale mai reușite au ca temă dragostea și cultul naturii. Unele dintre ele sunt centrate pe ideea de soartă, de fatalitate. Tînrul poet, în repetate rînduri, meditează asupra unor teme filozofice, cum ar fi: rostul vieții, destinul omenesc etc. Voniga prin volumul său exprimă nădejtile, temerile, izbînzile, dorurile, mișcările sufletești ale ființei umane. Tonul melancolic este prezent și în poezia sa intitulată:

Înțeleaptă lira mea

*Știe ea a mea durere
Și cunoaște voia mea,
Căci îmi cântă trist, de jele,
Înțeleaptă lira mea.*

*O, eu n'am acum plăcere
N'am plăcere pe pământ,
Triste sunt zilele mele,
Trist - al lirei mele cânt.*

*Nu cânta, liră căci vocea
Tristă, nimeni n'o ascultă –
Ori de știi că-mi cânti de moarte,
Atunci cântă-mi liră - cântă!*

David Voniga a fost un însuflețit animator cultural și a avut o fire receptivă la acțiunile filantropice.

Cea mai remarcabilă inițiativă a lui David Voniga în orașul **Giula**, a constituit-o fondarea revistei **Lumina** în decembrie 1894. După încetarea apariției acesteia, în 1896, pe Voniga îl găsim la Timișoara, ca redactor la revistele *Dreptatea* și *Foaia de duminică*. Mai târziu colaborează la *Tribuna Poporului* din Arad. David Voniga a mai redactat foile timișorene *Controla*, *Revista Preoților*, *Tribuna Nouă*, *Banatul*, *Luminătorul* și *Nădejdea*. A mai colaborat la *Biserica și Școala*, *Lumina* și *Adevărul* din Arad.

În 1900 Voniga a intrat în tagma preotească și s-a stabilit definitiv ca preot în Giroc (județul Timiș). La 25 februarie în acel an s-a căsătorit cu *Ecaterina Vuia* din Lipova. Nașul lui Voniga a fost *David Nicoară*, proprietar în Giula.

De la începutul carierei sale, David Voniga a fost receptiv la toate inițiativele ce au mobilizat viața culturală, națională și bisericească a românilor din Ungaria. El însuși a fost membru al mai multor societăți profesionale și culturale. Din 1910 a devenit membru pe viață al *Societății pentru crearea unui fond de teatru*. Timp îndelungat a activat în cadrul *ASTREI*. După o viață atât de bogată, uneori chiar zburciată, David Voniga a decedat în 1933, în Giroc, unde a păstorit timp de peste trei decenii.

Revistele, la care au colaborat poezii sus amintiți, au avut un program de promovare a unei literaturi populare. Operele literare au fost inspirate, în marea majoritate, din folclor. Din operele concepute în spirit popular, de-a lungul anilor s-a încheat una din cele mai masive orientări literare de acest gen din literatura română.

Dacă pașoptiștii, în frunte cu Alecsandri, au valorificat literatura populară cu scopul de a da creațiilor lor un caracter național, scriitorii noștri de la sfârșitul secolului al XIX-lea, au avut în primul rând, un ideal social mai concret: ridicarea

lumii satului prin cultură și literatură. Plaiurile natale, frumusețile naturii și comorile populare ale strămoșilor au constituit sursele principale de inspirație.

Iosif Vulcan, Isaia Bosco, Iosif Ioan Ardelean, David Voniga, în ciuda stîngăciilor stilistice din poeziile lor, prin bogăția tematică, prin răspîndirea și afirmarea dragostei față de arta populară, au adus o prețioasă contribuție poeziei ardelenе, crișene și bihorene.

Literatura română de pe aceste meleaguri a fost mai cu seamă o literatură eroică, militantă și mobilizatoare, fiind o literatură națională, în sensul pozitiv al cuvîntului. Pe lîngă rolul mobilizator, literatura română din Transilvania și Ungaria, a avut încă un caracter specific: notele dominante ale creației populare. Cei mai mulți scriitori au scris în factura versului popular, începîndu-și cariera artistică prelucrînd și culegînd folclor, ei înșiși provenind din mediul rural. Poeziile cu subiecte istorice și populare aveau menirea să lumineze poporul.

Critica literară pe acești poeți nu prea i-a luat în seamă. Ei au fost modeste mînuitori de condei, în marea lor majoritate gazetari, dascăli și preoți. Totuși nu trebuie să uităm, că au scris într-o perioadă, cînd limba română lupta pentru supraviețuire în aceste locuri. În pofida adversităților, prin aceste creații se închea o limbă literară, ca un instrument supradialectal de intercomunicare românească.

Bibliografie

ARDELEAN, Iosif Ioan, *Buchetul meu. Poesii*, Arad, 1902.

BERÉNYI, Maria, *Poeziile lui Iosif Ioan Ardelean*, În: „Chitighaz. Pagini istorico-culturale” Red. Maria Berényi, Budapesta, 1993, p. 24-29.

BERÉNYI, Maria, *Isaia B. Bosco – notar adjunct și poet în Chitighaz*, În: „Chitighaz. Pagini istorico-culturale” Red. Maria Berényi, Budapesta, 1993, p. 33-39.

BERÉNYI, Maria, *Românii din Ungaria de azi în presa română din Transilvania și Ungaria secolului al XIX-lea (1821-1918) Documente*, Giula, 1994.

BERÉNYI, Maria, *Viața și activitatea lui David Voniga (1867-1933)*, În: „Lumina 2003”, Red. Elena Munteanu Csobai, Giula, 2003, p. 7-22.

BOSCO, Isaia, *Florile inimii*, Arad, 1884.

BRADU, Ioan, *Poeții și prozatorii biboreni*, Beiuș, 1948.

BREAZU, Ion, *Literatura Transilvaniei*, București, 1944.

CRIȘAN, Alexandru, *Familia (1865-1906) Contribuție monografică*, Timișoara, 1973.

DRIMBA, Iosif, *Iosif Vulcan*, București, 1974.

NEȘ, Teodor, *Oameni din Bibor*, Oradea, 1937.

NOICA, Constantin, *Sentimentul românesc al ființei*, București, 1966.

POPA, Mircea -TAȘCU, Valentin, *Istoria presei literare românești din Transilvania pînă la 1918*, Cluj, 1980.

POTORAN, Eugeniu, *Poezii Biborului*, Oradea, 1934.

VONIGA, David, *Dor și jale*, Arad, 1893.

VULCAN, Iosif, *Poezii*, Pesta, 1866.

VULCAN, Iosif, *Poporul român în poezia sa*, În: „Familia”, 1869, nr. 32, p. 373.

VULCAN, Iosif, *Publicistică*, Ediție îngrijită, note și indice de nume de Lucian Drimba, București, 1989.

Elena Rodica Colta

„Cântarea de rămas bun” sau „Iertăciunea” la românii din Ungaria

Mai puțin cunoscut și cercetat de etnologi, poate datorită originii lui cărturărești¹, cântecul de rămas bun sau iertăciunea, specific Bucovinei, Transilvaniei, Părților unghurene și Banatului, face parte, în toate aceste ținuturi, din repertoriul funerar, alături de cântecele ceremoniale („cântecul zorilor”, „ale bradului”, „cântecul de petrecut”, etc.) și de bocete,² reprezentând o secvență obligatorie – aproape întotdeauna după prohod – în ceremonialul înmormântării. Cântecul de iertăciune răspunde bocetului cântat de membrii feminini ai familiei, și face parte din riturile de despărțire, fiind ultimul contact verbal al mortului cu comunitatea.

Prezente inițial sub formă de predici, ce se adresau participanților la înmormântare și care erau alcătuite, în funcție de profilul mental al asistentei, de așteptările lor și de nivelul lor de asimilare,³ o mărturie a vechimii iertăciunilor, ca practică de despărțire a mortului de comunitate, ne este furnizată de omiletica funebră românească născută în secolul XVI⁴.

Un asemenea discurs, copiat de un necunoscut, între anii 1590-1602, găsim în Codex Sturdzanul: „*Vedeți-mă fără glas și fără suflet dzăcând! Plângeți după mine, fraților și soții miei și gintul și cunoscuții mei, că până aseară alalta seară cu voi grăiam și de năprasnă-mi vine și-mi sosi ceasul de moarte! Ce veniți să ne iertămu, că dzicu înaintea voastră! Sărutați-mă sărutarea de apoi, că cu voi de acmu nu voi mai îmbla, că mă ducu eu unde fățiere nu este, etc.*”⁵

Dincolo de utilitatea lor concretă, în timpul înmormântării, acest tip de predici a circulat, veacuri la rând, sub formă de copii prin Transilvania, ele fiind înserate în corpul multor manuscrise vechi românești și prin urmare citite și cunoscute și în afara contextului pentru care au fost create.

O altă dovadă a răspândirii lor în acest areal cultural ne este oferită de protopopul Ioan Zoba din Vinț, editorul a două cărți de predici funebre, care include la sfârșitul Molitvenicului (Bălgrad, 1689), după *Cazanii la oamenii morți*⁶, două asemenea *Ertăciuni la oamenii morți*, culese prin sate.

Însă aproape în paralel cu aceste cuvântări vorbite au apărut, printr-un proces de ruralizare a practicii, și iertăciunile cântate, numite, de la o localitate la alta, *cântec, verș, jeltar, joltar*.

Unul dintre aceste „*Verșuri la oamenii morți*”, copiat de dascălul Toader de la Unguraș (jud.Sălaș), cândva după 1784, începe în felul următor:

*„Acum ceasul mi-a venit și lume am părăsit,
acum lume părăsăsc și îndată mă arăduiesc*

*și mă duc cale departe, n-am soție nici de-o parte
 O, dară cum mă voi duce de la tine, lume dulce?
 O, cum mă voi depărta singur pe calea ceasta?
 Singur, fără soție, pre ace cale pustie,
 niciodată n-am urmat, picioarele nu mi-au călcat
 într-ace cale streină unde nu știu ceva milă
 și cine au urmat, de acolo n-au mai înturnat
 să spună și să vestească, tot omul sufletul să-l păzească.
 O, cum mă voi depărta, neamul meu de dragostea ta!
 O, cum mă voi arădui pre cale și voi porni
 într-ace streinătate unde n-am nici o parte,
 nici de streini nici de frate.
 Pre ace cale departe n-am cunoscuți, nici milă,
 Știu că-m voi face silă,
 Mă rog tuturor, micilor și marilor,
 Boiarilor tuturor, încă și săracilor,
 La femei și la bărbați, la toți, și cei depărtați,
 Toți în genunchi să stați, lui Dumnezeu să vă rugați,
 Prea cinstit ca milostivii maicei
 Rugați-vă sfinților ca să fie într-ajutoriu
 Și să li să facă milă să mă izbăvească din silă...⁷*

Creații cu tematică biblică, alcătuite, de cele mai multe ori de cantori, pe structura cântecelor de Stea, ele sunt la origine, traduceri ale unor cântece calvine din timpul Principatului transilvan⁸.

Pentru a urmări această posibilă filiație prezentăm în continuare un fragment dintr-o traducere din maghiară, intitulată *Cântec la coconii morți, foarte cu jelanie mare*, care s-a făcut într-o proză ritmată :

„Taică drag, taică care m-ai crescut, oh, și tu maică care m-ai născut pe mine m-ai grijit și mult m-ai păzit,

Că somnuri multe pentru mine Ț-ai lăsat, noapte zuo o-ai făcut, multe năcazuri ai pățit, hodină n-ai avut.

Plătească-vă vouă Domnul Dumnezeu pentru munca voastră ce ați făcut cu mine, ați grijit până am trăit.

Acum dragi părinți foarte tare mă rog vouă de v-am greșit ca un zelud, vai ce neînțelept, mult netare în sfat, îndură-te drag părinte și maică sufletul meu care m-am născut, mult năcaz cu mine ai pățit, de pe mine acuma mă iertați.

Si voi dragi vecini, prietini buni, cu care am trăit puținel timp, tare mă rog și mă zmeresc ca pă mine ertați.

Că n-am fost înger, ce on cocon brud, m-oi fi scăpat cu von cuvânt, m-oi fi zmintit de voi fi amărât.

Acum eu dragi am purces că Hristos pe mine m-a chemat la cel rai sfânt să mă hodinesc.”⁹

Prin urmare, în timp, acest tip de „cântec ”funebru, trece de la forma cultă, de

„ars morendi”, din vechea literatură românească – prin intermediar protestant – la o „vulgată”, în care discursul coboară în cotidian, adică în jurul unui anume sicriu, lângă care stau rudele mortului și membrii comunității și așteapă să se audă numite.

În această formă populară, iertăciunea cântată se compune obligatoriu din trei părți. Prima parte, introductivă, în zilele noastre mult prescurtată, rămâne în continuare o meditație asupra sorții omului, în care descoperim vag conservată tema „*fortuna labilis*”. Ascultătorii sunt atenționați asupra scurtimii vieții, zădărniceii agoniseli sau se vorbește despre teama celui mort de a porni pe drumul necunoscut, pe care trebuie să-l urmeze și despre jalea și durerea sa la despărțirea de familie. În partea a doua sunt înșirate amănunte din viața mortului, iar în partea finală, cea mai lungă de altfel, decedatul își cere iertare, prin intermediul cântărețului, de la membrii familiei, rude, prieteni, vecini, etc.

Primul care prezintă cântecul de rămas bun, contextualizat, dintr-o perspectivă etnografică, este Simion Florea Marian. La sfârșitul secolului al XIX-lea,¹⁰ el găsește, această datină „*uzitată mai mult în Transilvania și Ungaria*”¹¹. Vorbind însă despre ceremonialul înmormântării în Bucovina, menționează și aici obiceiul de a se lua iertăciune în versuri cântate în numele mortului și exemplifică acest tip de poezie funebră prin două variante, una foarte răspândită, culeasă din Transilvania, iar a doua, mult mai veche, din Bucovina.

În sfârșit, din bibliografia consultată¹², avea cunoștința că acest cântec de rămas bun era practicat și în Banat.

Dacă în perioada interbelică în Transilvania s-au tipărit unele culegeri de iertăciuni¹³, ulterior, ele au fost considerate producții semiculte și i-au interesat mai puțin pe etnologi. Chiar și atunci când au fost înregistrate pe teren, de cele mai multe ori au fost omise din culegerile de folclor, datorită lungimii și formei greoaie, ușor artificiale, a cântecului.

Încercând să definească aceste „*creații ale cărturarilor sătești, pe care le cântă numai diecii, înainte de plecarea la cimitir sau la groapă, la sfârșitul slujbei*”, Ovidiu Bârlea le plasa la granița dintre livresc și oral¹⁴, pe când Mihai Pop le considera probabil prea puțin importante în ceremonialul înmormântării, ca să le pomenească. Lipsesc de altfel și din mai recentul studiu asupra ceremonialului de cult funebru la români scris de Gheorghe Enache.¹⁵

Totuși, în ciuda marginalizării lor de către etnologi, aceste reminiscențe ale culturii românești vechi din Transilvania, atestate pe durată lungă în nordul, centrul și vestul României, s-au îndătinat într-atât în tradiția populară, încât în unele zone, nici azi nu se poate închipui înmormântare, fără o despărțire a mortului de cei vii, făcută prin glasul cantorului.

Este vorba despre o rânduială care funcționează încă în unele sate din Banat și în câteva sate cu populație românească din estul Ungariei – în care mai sunt cantori pricepuți să compună – și unde cântarea iertăciunii la înmormântare face parte din repertoriul activ al comunităților.

Dacă avem în vedere mențiunea făcută de S. F. Marian în 1892, tradiția în forma ei populară este mai veche de 100 de ani. Atestarea obiceiului este

importantă și pentru că ne oferă o altă perspectivă etnografică. Ungaria la care se referea folcloristul român, includea la finele secolului XIX și Părțile Ungurene și Banatul, datina luatului de rămas bun fiind prin urmare la acea vreme unitară, în toate satele din acest teritoriu, ceea ce explică numeroasele similități între variantele cântate azi de o parte și de alta a frontierei.

În sfârșit, cu toate că Simion Florea Marian considera la vremea respectivă că obiceiul este pe cale de dispariție, el este prezent și astăzi în stratul cultural pasiv al satelor din Bihor și Zărand și este încă viu în unele sate din Banat și în comunitățile românești din Ungaria.

O mărturie în acest sens sunt numeroasele caiete cu Iertăciuni, Joltare sau Hore ale mortului¹⁶ descoperite în diferite localități și culegerile de teren efectuate în acest areal cultural în ultimele decenii.

Menționăm doar că Emilia Martin a cules din Bihor, după 1990, mai multe hore ale morților compuse de Petru Șușman din Inand¹⁷.

Din ținutul Zărandului, și anume din satele din jurul Gurahonțului a cules *joltare*, cum sunt numite aici, cu ani în urmă, învățătorul Petru Ugliș de la Pecica. El a publicat 3 din acestea în cartea sa *Poezii populare și basme din Crișana și Banat*. Primul joltar și cel mai vechi, compus în Gurahonț, a fost cules în anul 1930 de la Rus Indrei. Al doilea, din 1960 a fost compus de Jurcă, șeful orchestrei de la spitalul din Gurahonț, pentru Șerb Teodor din Rădești, iar al treilea din 1961 a fost cântat la moartea soției lui Trandafir Babuța, morarul din Hontășor¹⁸.

Tot din această zonă culege și Paul Nicușor în ultimele decenii, 3 joltare cântate la înmormântarea unor persoane din satele Hontășor, Mustești și Zimbru.¹⁹

Iertăciunile, numite joltare sau hora mortului, sunt prezente și pe Valea Mureșului. În zona localității Bârzava, ele sunt cântate, pe aceeași melodie, fie înainte de ieșirea din curte fie, cum este cazul satului Dumbrăvița, la groapă, în timpul acoperirii mormântului. Fiecare sat își avea încă, prin anii 1975, propriul creator de joltare, precum Ana Munteanu în Bârzava sau Ioan Pop în Căpruța.²⁰

Obiceiul este atestat și în Câmpia Aradului în satul Mișca, la granița cu Bihorul dar și în satul Turnu. În Turnu, Horele morților s-au cântat, până în 1950, când a murit Mladin Ponta, cel care le compunea.

Intrebată despre acest obicei, o localnică, Cornea Milanca, a reprodus în anul 2004 prima strofă dintr-o asemenea horă a morților, singura pe care și-o mai amintea:

*„În câmpul cel cu flori
Am fost și eu un crin.
Dar moartea nemiloasă
Cu coasa m-a cosit”.*²¹

Trecând în Banat – unde aceste Hore ale morților au fost atestate încă din anul 1882 – găsim publicate într-un volum apărut recent,²² câteva „bocete”²³ din localitatea Măru (jud. Caraș-Severin). De asemenea Șerban Vlad a înregistrat, în anii din urmă, o variantă locală în satul Igrăș²⁴ (jud. Timiș), semn că fenomenul cunoaște o extensie largă și în acest ținut.

Niciunde însă fenomenul nu este atât de viu ca în satele românești din Ungaria. „*Aici când moare cineva, cântărețul este chemat de familie pentru a-l informa despre împrejurările morții și despre familie*”.²⁵

Numite tot Horele Morților, ele au făcut începând cu anul 1980²⁶ obiectul mai multor studii etnologice. Totuși cea mai importantă lucrare pe această temă este culegerea însoțită de un studiu introductiv a lui Sámuel Domokos. Cartea are ca subiect Horele Morților compuse de Teodor Sava din Micherechi²⁷.

Conform mărturiilor adunate de Domokos, Teodor Sava a început să cânte Iertăciuni în anul 1921 împreună cu Ioan Roxin, cântăreț de strună și autor de cântece de rămas bun, mutat în Micherechi din Bihor.

Ucenic talentat, în anul 1929, când Ioan Roxin se reîntoarce în România, Teodor Sava îi va lua locul. Va compune prin urmare, până în 1966, când moare, toate cântecele de rămas bun pentru morții din satul său. De la un cântec la altul, numărul strofelor variază între 21- 37. De asemenea, Teodor Sava are câteva formule de introducere („*Iată la om ce îi vine*”, „*Veniți iubiți, veniți frați*” sau „*Ce durere și-ntristare*”) însă restul versurilor diferă în funcție de situație. În felul acesta numărul de variante este foarte mare, creativitatea autorului fiind remarcabilă.

Din aceste cântece funebre Sámuel Domokos a publicat 72, iar alte 10 se păstrează în colecția de manuscrise a Anei Sava, născută Juhas (n.1920-1994), ajunsă la bătrânețe prescurărită în Micherechi²⁸.

După moartea lui Teodor Sava, sarcina de a compune și de a cânta Hora mortului la înmormântări a fost preluată de Lică (Vasile) Poiendan (n.1908-m.1982). Cu toate că a devenit diac numai din 1978, Vasile Poiendan a compus hore ale morților cu multă vreme înainte.

După cum singur mărturisește la interviul ce i-a fost luat de Alexandru Hoțopan în 1980, a învățat să compună imitându-l pe „*Toader a Nichii*”, care și el a învățat de la un oarecare Iancu din Ciumeghiu. Tot de la Toader a Nichii a prins și melodia²⁹.

De fapt melodiile învățate de Vasile Poiendan au fost două și el le-a cântat după caz. O a treia melodie a auzit-o dar nu a știut s-o cânte prea bine, fiindcă acesta se cânta în România, unde, susținea bace Lică, era altfel ca în satul lor. În România hora mortului are o singură formă pentru toți morții...totuși a recunoscut că „*foarte frumoasă-i hora mortului și acție, știu rămînii aiște...*”

Povestind despre această activitate, Vasile Poiendan explica: „*io pînă nu mă duc la priveghi, io nu poci scrie hora mortului, că nu știu io că zice-a uă n-a zice. Numa pã porunca gazdii fac. Încă n-o fost numa una care nu m'o temat.*”³⁰

La fel ca și înaintașul său și el a avut mai multe caiete, pline cu cântece compuse pentru diverse persoane din sat.

O asemenea Horă a mortului a scris-o pentru „*bace Iuane a Iancului*”, mort în vara anului 1978, la 52 de ani.

Tumat clopote a jehle
 la draji neamurite mele
 Gune sane. cō mau trecut
 toate cōte mau durat

Cō moartea cōmēt sō bogō casō
 De mine nu se întrebō
 Cō pe sine ovēt ole dot
 Cō olese se ti mai obraz
 Cō soarele cōnd rās are.
 Cō leucurō fie sare.
 Noapte cō ou trecut
 si sine ierō ou ajung

Oritar tie moine mie
 precum scrip turo scrie
 Clopotele neor cōcute
 In ceio ai neor îngroapa
 Tuma asa ou fost si eu
 asa mo fost clărsitul meu
 Dumnezeu mo bōuit
 cō mult nu ou suferit

La mine nouă putut spune
 Cō ^{pe mō obare ne omine} ~~pe mine~~ ^{de mō obare} ~~de mine~~
 numo. cō tō eii mau uitet
 si ochii nao lōvrānuot
 O Draji pensii meivō las
 Cōci silele miso gōtot
 Steie cō mit lānuu
 Cōci nime nu sosinbali

1

Lico peri

Vorbă bună n-ai ave
 de ostar pînă la lume
 mile tate se mami
 în pînă n-ai va vesteri
 Primiă mei merle mile
 Eă voi et fost fetele mile
 mult leam nu vau lăsat
 Cu mine iute et gătet
 O Droyi, nepotii mei
 n-ai în leamni dăpă voi
 Plein gătetii voi tate
 Eă eu fi la cîștă leamni
 voi et cîștă n-ai în tate
 De mine n-ai omiștă
 De mine oie mite bătut
 Eă mine omi fost în cîștă leamni
 Droyi dula sora mea
 n-ai omi nupt iute te
 Găimă oie mine ai n-ai
 si nu meară vorbit mai mult
 Gagar si sora mea
 si dăpă sora mea
 plătună sora mea leamni
 Eă omi sîngură si sora mea
 O Droyi, meară de mile
 iute omi dăpă omi tate
 mai mult nu meară în tate
 Eă si pe omi noi mai si

Droyi, meară si meară me
 cîștă meară me dăpă
 iute meară meară dăpă
 meară omi si dăpă
 Pînă leamni meară meară
 si tot omi meară meară
 Eă pînă voi meară dăpă
 Eă eu în gîla omi meară
 Tot meară pînă pe mine
 tate omi meară meară
 si omi meară meară
 leamni pe voi meară meară

„Trajeș, clopote, cu jele,
Că s-au gătat zilele mele,
La jumătate de viață,
Trăbă să mă duc de-acasă.

Să-m las casa mea cea dragă,
Și soția întristată.
Și-m las dulce pruncu meu,
Nu-i acasă nici el.

Ce-i în rînd cu tînării,
Țara noastră a slujii.
El acasă a veni,
Eu în temeteu oi fi.

O, tu lume, pentru mine,
Puțină parte-am avut dă tine.
Dîrt-ace rău în pare,
Să mărg pe a morții cale.

O, draga mea soție,
Rău în bănuiesc dă tine.
Că a ta viață-o fost amară,
Că ai crescut fără mamă.

Multă milă n-ai avut,
Dacă mama ț-o murit.
Astăz gheș și cu a me milă,
Cu greu mă duc de la tine.

Sîngură în casă-i fi,
Pruncu mult ți li dori.
După mine mult îi plînje,
Nu a fi nime să te mîngîie.

Gîndește-te la Dumnezeu,
El ț-a fi sprijinul tău.
Iară pă mine mă iartă,
Iertat să mă duc de-acasă.

O, dulce pruncu meu,
Mare a fi amarul tău.
După mine ti amări,
Pe mă-ta îi bănui.

Pă una te-aș ruga,
Să nu părăsești pă mă-ta.
Să fii prunc ascultător,
Și de mamă iubitor.

Socrule și soacră,
Mare-i datorie noastră.
Mîngîie-ț pe-a me soție,
Că-i în lume pe străină.

Mătușe și unchii mei,
Știu că mă plînjeți și voi.
Deși sînteț mai bătrîni ca mine
Totuși eu merg din asta lume.

Dă tînăr mărg ca tata,
N-am loc în lumea asta.
Îm las vatra părintească,
Căci moartea nu mă mai lasă.

Draji neamurile mele,
Care aț venit l-a me moarte.
Astăz mă plînjeț cu jele,
Plînjeț durerile mele.

Draji vecini și vecine,
Și toți oamenii mei cei buni.
A noastră întîlnire,
Az să gată pe vecie.

O, dragă lume,
Rău în bănui după tine,
Cu a me soție -mpreună
N-am avut noroc numa la trudă.

Prindeț sicriul meu bine,
Și mă mutați la odihnă.
Acolo în temeteu
Îi săpat mormîntul meu.

Cu pămînt mă astupaț,
Ce din urmă cinste-m daț.
Îmi ziceți toți împreună,
Că D-zeu să mă ierte.

*Dumnezeul meu cel bun,
Primește-mă la tine sus.
În a ta împărăție,
Ș-am odihnă pe vecie.”³¹*

După moartea lui Vasile Poiendan, care survine în 1982, în Micherechi n-a mai fost cine să ducă datina mai departe, încât iertăciunea s-a cântat la înmormântări mai mult ocazional.

Încă din vremea lui bace Lică, de compus a compus hore ale mortului și Ana Sava născută Iuhas³², însă conform tradiției ele nu au putut fi cântate decât de un bărbat.

La fel ca și horele morților compuse de Teodor Sava și de Vasile Poiendan, și cântecele Anei Juhas sunt organizate în strofe de câte 4 versuri. Scrise în graiul bihorean din Micherechi, fără nici o regulă ortografică, aceste creații sunt un exemplu de adaptare a cântecului funebru la cerințele unui sat, în cazul acesta Micherechiul, unde „*fortuna labilis*” este mult mai puțin importantă decât cuvintele mortului așezat în sicriu în fața oamenilor.

Ana Iuhas (n. 1920)

I.

„Tristă viața omului
pă fața pământului
tristă au fost și a me viață
tunna dila tînăreață

Lume n-ai fost pântru mine
numa năcaz și amărăciune
Lume dă m-ai vrut bănui
cu atâte năcaz n-aș vru trăi.

Doamne ție ăț mulțămăsc
că mai ajutat lă greu
și ai luat după mine
mă duc la tine la odihnă.

Și pînă nu mă duc
m-întorc la iubitul meu prunc
și el ca și mine
a trăi dă tînăr fără tată în lume

Nimen nu l-a bănui
numa poate străini
io dă- și l-am bănuitu
ajutora nu l-am pututu

Dragă pruncul meu și noro-me
și draji nepoțalele mele
cu greu ne-am petrecut zilele
co fost cu multă durere.

Voi v-aț bănuit dă mine
și mult aț făcut pântru mine
ajutora nu m-aț putut
numa milă dă mine aț avut.

Noromea datăta bine
Nu-ț poci plăti în astă lume
Da ț-a plăti cerescul tată
Că ț-a da multă sănătate.

Vă sărut prunci mei
că az mă duc de la voi

și dacă v-am vătămat
ca pă tată amărît să mă iertaț.

Dragă dulce soră mea
pă dumnita team avut în lumea asta
mult te-ai amărît dîr mine
c-am fost fără sănătate

Nană și bace mneu
dila voi am avut ajutor
și dila a voastă familie
că toț v-aț bănuit dă mine

Acuma vă mulțămăsc
că astăz mă duc și vă las
mă duc la părinți mei
că ii ș-o bănuit dă noi.

Draji neamurile mele
toate aț sîmțit amu durere
d-acum nainte nu mi-ț bănui
că inde mărg m-oi odihni

Dragi vecini și vecine
și voi v-aț bănuit dă mine
dă multe or m-aț mîngîiat
dă multe or m-aț și ajutat

Az la toț vă mulțămăsc
că az lume asta o lăs
dila toț în cer iertare
că mă duc pe a morți cale

În pămînt m-oi odihni
acolo durere n-oi mai sîmți
Dumnezeu me-a pregătit
și acolo oi fi fericit.

Draji mei cuscră și cuscră
nănași și nănașe
la al mei prunci
să-i fiț părinț mai departe³³.

II.

„Tristă viața omului
pă fața pământului
numai trăiește în lume
când moare nu știe nimeni

Așa am trăit și eu
după voia lui Dumnezeu
după optzeci de ani de zile
m-am sfîns ca și o lumină

Și az trebuie să mărg
lume să o părăsăsc
să-m las a me familie
fără nici-on grai de despărțire

Draj prunci mei
dă moarte n-am vorbit cu voi
ca-șe s-a întîmpla
și fără grai m-iț afla

Știu prunci mei că vă doare
a me întristată moarte
și mai tare va dure
c-aț gătat cu mila me

Prunci mei norele mele
Și-n treagă familie voastă
mă plînjeț ca po mamă
care astăz lume lasă

Și mă iertaț prunci mei
dîrce mă duc de la voi
că am fost slabu dă bătrînă
acuma mă duc la odihnă

O scumpă fătura mea
junere meu întreagă familia ta
mă plînjeț și voi pe mine
că az e ziua cea din urmă

Fatuța me m-am gîndit
căci din urmă am vorbit

te liniștește fata mea
pîn somn m- a venit moartea

Și mă duce dela voi
și noi mai fi printre voi
mila me nu iț ave
numai amintirea me

Drage neamurile mele toate
cîte aț venit la a me moarte
tare mă certaț pă mine
iertată să plec încie lume

Vecini vecinele mele
au sosit a nostă dăspărțire
mai mult nu ne-om întîlni
împreună n-om mai fi

Iubiț fraț sore în Cristos
În ziua sfîntului botez
Ce din urmă ai fost
Cînd împreună am fost

Vă las cuvinte din urmă
Să păzîț sfîntă biserică
Și ajunjeț la bătrînețe
Să aveț așa frumoasă moarte

Astăz toț vă adunaț
Pînă la groapă îm cîntaț
Așa să trec încie lume
Să amu în pămînt odihnă

Draj și scumpi mei nănaș
Toț pentru mine vă rugaț
Să mă ierte Dumnezeu
Să mă primească la el

Tatăl meu acela sfînt
Dă multe ori ț-am cerut
Să-m faci și mie parte
De a ta mare bunătate.³⁴

III.

*Iată la om ce ăi vine
Pînă ie pă astă lume
Cînd odată vine oare
Ceasul cel de înmormîntare.*

*Vine on dub cu așe putere
ie a omului putere
pe cum și astăz vedem
Că pe cine înmormîntăm.*

*Pe o tînră de viață
n-am ajuns la bătrîneață
Am venit toț la chemare
La o tînră mormîntare.*

*Aț venit la îngropăciune
Mere o tînră din lume
O tînră chinuită
De multă boală zdrobită.*

*De on an și mai mult
De cînd boala io venit
De on an și mai bine
N-au avut parte de lume*

*Boala grea o suferitz
Pînă acuma la sfîrșit
Iată că astăz să duce
Lasă a ei mamă dulce*

*Lasă aici pe pămînt
Mamă și soră plîngînd
Lasă aici cele bune
Și să duce încie lume*

*Dulce mamă și iubită
Te las cu inima friptă
Te las mamă cu durere
Astăz dela tine oi mere*

*Iartă-mă maică iubită
De boala me chinuită*

*Ai rebdat ai suferit
Pînă acuma la sfîrșit*

*Mulțumăscu-ț din iubire
De acuma și pe vecie
Puneț mîna peste mine
Cu on graiu de iertăciune*

*Dulce soră amu ț-oi zîce
Astăz dela voi m-oi duce
Astăz vă las pe pămînt
Frate și soră plîngînd*

*Dulce frate cum ț-aș spune
Să vii la a me îngropăciune
D-acolo din dăpărtare
Îm cer dulcea ta iertare*

*Acum vă zic cu durere
vă sărut sorele mele
Iară vă zic din iubire
mă iertaț și voi pă mine*

*Acum vă grăiesc anume
Neamul meu din asta lume
Pă unti untioi și mătuși
Pă nănaș și pă nănașe*

*Pe prieteni și străini
Și pe voi iubiți vecini
Mulțămăsc la fiecare
La întreaga adunare*

*Mulțumăsc la fiecare
La întreaga adunare
La toate vă zîc din iubire
Cu on graiu de iertăciune*

*În ceasul meu de plecare
Vă sărut pe fie care
Dela toț eu cer iertare
Cînd mă duc pe a morțî cale*

*Nu luaț în supărare
Grăiesc pe mic și pe mare
M-aț iubit pînă la moarte
Moarte de toț mă desparte.*

*Mulțămăsc la fie care
V-am chemat la înmormîntare
La toț vă zic din iubire
De acum și pe vecie³⁵*

IV.

*O Doamne ce întristare
Ne-a ajuns pă fiecare
Da mai ales pă mine
Ca n-am putut spune la nime*

*M-a fost mare durere
Ce o apăsăsat inima me
Fără veste într-o clipă
M-am astîns ca o lumină*

*O dragă soțul meu
Tu ai păgubit mai reu
A noastă dăspărțire
I sîmțî pe vecie*

*D-zeu ne arată
Minune la lumen treagă
Căci ziua dă mîne
Nu ie frate pentru tine*

*Soțul meu planu nost
Tare pă rău s-a ntors
În loc a ajuta
La toți le-am supt inima*

*Rămîi soțul meu cu bine
D-zeu să te mîngîie
Dă te-am tare supărat
Dăm on cuvînt dă iertat*

*O draga me familie
La tăț v-am făcut supărare*

*Toț mă plînjeț cu dulce
Că nu voi mai fi mai mult în lume*

*Dragă Irina me
Cu drag ăm zici maica me
Draga Gyuri mneu
În veci noi mere la iel*

*O draga me familie
D-zeu o lucrat bine
Că toț sunteț pîngă mine
Și mă petreceț din lume*

*Draje fetele mele
Dragi juneri mei
Dragi prunci mei
Dragi norele mele*

*Draje nepoț și nepoate
Pă toț v-am iubit pînă la moarte
Pă toț vă las în pace
Că mă duc că n-am ce face*

*Draje sorele șogorii mei
Cu a voastă familie cu tăț
Dragi frațî mei și tătăiș
Pă veci suntem dăspărțîț*

*Draje neamurile mele toate
Cuscri mei veri verișoare
Nănași, vecini și vecine
Și toț care m-aț bănuit pă mine*

*Draje vecinele mele
Nu vă uitaț dă mine
În uliță cînd ăț șide
Viț vorovi dă moarte me*

*O dragă lume
Îm bănui după tine
Zilele mele din urmă
Mi le-am petrecut în bine*

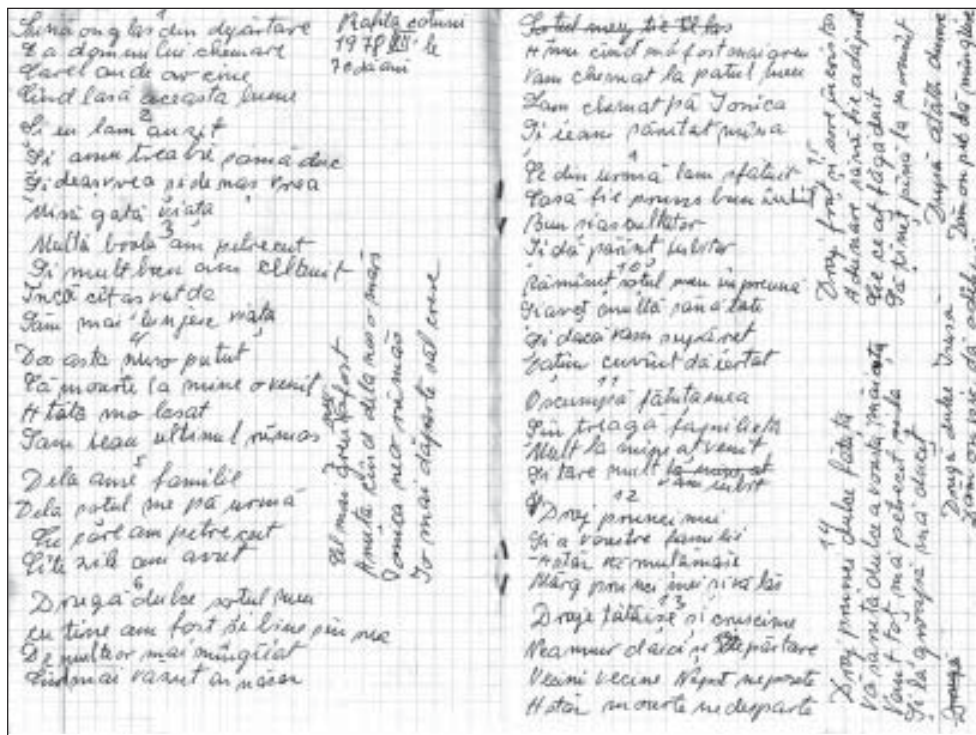
În dreapta credință
 Cu toț trăim în pace
 Dă toț cu greu mă dăspărțesc
 Și din lume treabă să mărg

Astăz părinte vicar
 Al meu pabar e foarte amar
 La noi când îți veni
 Eu mai mult nu voi mai primi

Numai soțul meu plîngînd
 Pe care ca-l las sîngur
 Faceț bine aîl mîngîiaț
 Iară pă mine mă iertaț

Acuma toț mă petreceț
 La groapă mă duceț
 Toț vă rugaț pîntru mine
 Ca D-zeu să mă ierte

Iară tu Isusă dulce
 Primește-mă și pă mine
 În a ta împărăție
 Să am odihnă vecinică.³⁶

Hora mortului scrisă de Ana Iubas

Menționate, în diferite ocazii, însă nepublicate până acum, aceste hore ale mortului, compuse de o femeie, care a făcut școala în limba maghiară și care scrie în limba română „cum se aude”, sunt prin urmare inedite.

Stângăciile ce apar la tot pasul în alcătuirea cântecului, strofele adesea fără rimă, care scad calitățile artistice ale Iertăciunilor, contează mai puțin în comparație cu efortul Anei Juhas de a păstra vie datina cântatului la mort în satul ei.

Extinzând cercetările în alte localități, în Bătania, descoperim aceeași întrerupere bruscă a acestei tradiții, odată cu dispariția ultimului cântăreț de hore. Și aici, cu câteva decenii în urmă, localitatea și- a avut propriul autor de cântece de rămas bun, în persoana lui Mihai Nagy, un țăran talentat.

Din cântecele compuse de Mihai Nagy s-au mai păstrat doar 4, scrise în anii 1956-57, cu mâna, și ele au fost publicate în 1988 de Emilia Martin.³⁷

Limba este îngrijită, literară, tonul meditativ, versurile cu rimă. Două din hore au un caracter general iar două sunt personalizate. În acestea, la cererea familiei, autorul îi numește pe cei de care se desparte mortul. În celelalte numele sunt omise. Nici numele celui pentru care au fost scrise nu se cunoaște. Totuși conținutul este adaptat la vârsta celui care a murit. Astfel hora compusă pentru un tânăr pune accentul pe plecarea înainte de vreme:

*„Ploieț nori și picurați
Și voi tînări îmi cîntați,
Cîntați-mi cu veselie
trista mea călătorie.*

*Dar nu plîngeți după mine,
Că eu merg unde-i mai bine
Lumea-i plină de durere,
dar raiul e de plăcere*

*Moarte, moarte rea și amară,
Cum veniși tu ca și-o fiară
Și-mi răpești a mea viață,
Cînd fu plină de viață.*

*Oh, mult dorite Părinte,
Ce m-ai iubit prea fierbinte,
Acum mă voi depărta
Tată de iubirea ta.*

*Jale mi-i și rău îmi pare
Că las lumea asta mare
Căci eu tînăr ce eram
Oh și bine-mi petreceam.*

*Dar acum la despărțire
Sărută-mă cu iubire
În sămn că te-ai împăcat
Și pă mine m-ai iertat.*

*Spuneți-mi Tată și Mamă dulce
Dacă eu de la voi m-oi duce,
Cine vă va mai griji
Și cine vă va mai jeli.*

*Maică care m-ai lăptat
M-ai hrănit și mai adăpat
Poate că te-am supărat
Și apoi nu ne-am împăcat.*

*Căci eu acum vă părăsesc,
mai mult nu vă mai grijesc
Și voi mai mult nu-mi veți zice
Ce mai faci fiul nost dulce.*

*Moartea, iată, ne desparte,
plec de-aici și merg departe.
Și de cumva ți-am greșit,
Iartă-mă că m-ai iubit.*

Acum stau gata de plecare
Din această lume mare
Și mai mult pe-acest pământ
Nu voi mai veni nicicînd.

Înainte de-a pleca
Cu toți vreau a mă ierta,
Tuturor, rînd pe rînd
Le voi zice cîte-on cuvînt.

Rămas bun, Tată iubit,
Oara de mers au sosit.
Rămas bun o, scumpă Mamă,
Eu mă duc, Domnul mă cheamă.

Vino-ntinde-ți mîna dreaptă
Și din inimă mă iartă,
Că eu merg la Tatăl ceresc
Și acum vă părăsesc.

Înainte de plecare
Îmi cer încă o iertare

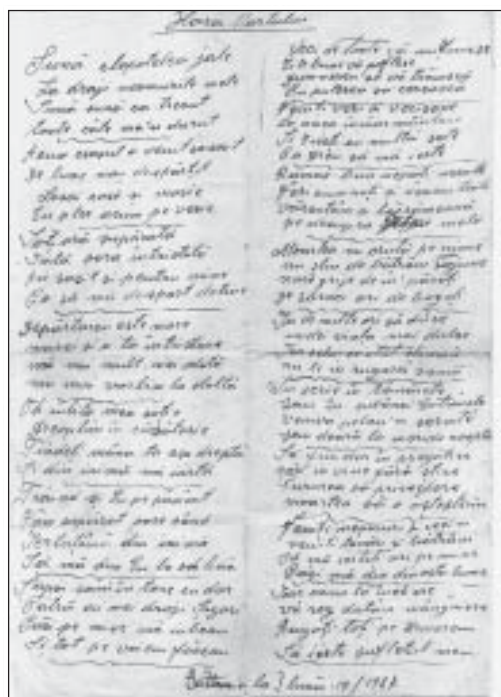
De la grădinița verde
De la feciori și de la fete

Rămîneți fete și feciori
Căci eu acum plec dintre voi
Și cu voi nu mai vorbesc
Nici nu mă mai întîlnesc.

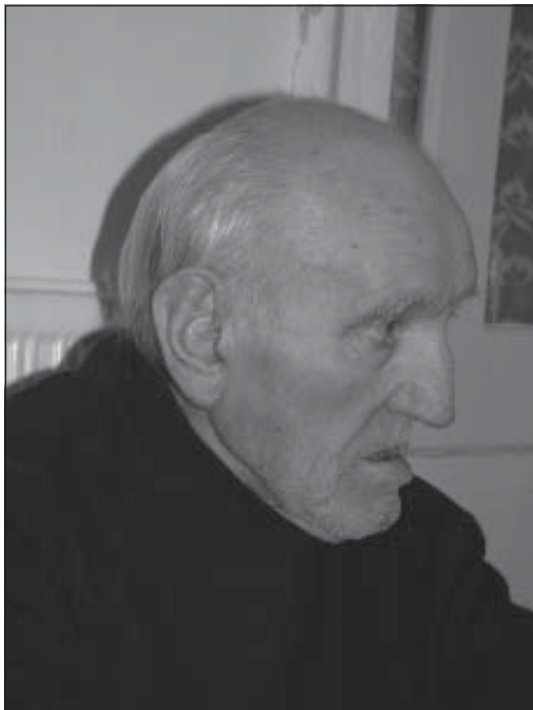
Uitați-vă toți la mine,
Cum mă duc din astă lume,
Fără grai, fără putere,
Și fără strop de vedere

Rămas bun, creștinilor,
Tînări și bătrînilor
Vă mulțumesc cu salutare
De la mic pînă la mare.

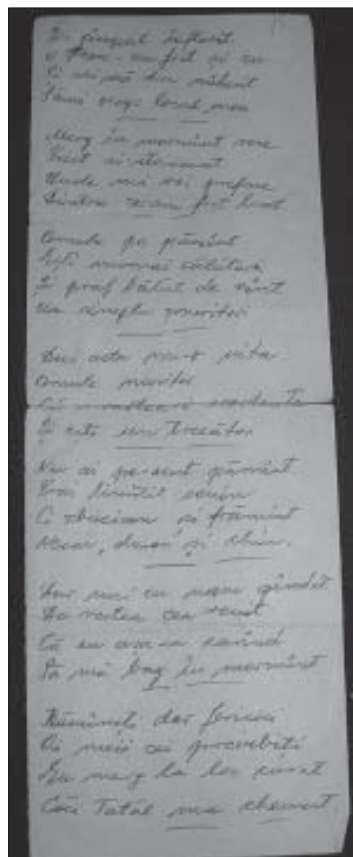
Și tu, bune Dumnezeu
Primește sufletul meu.
În raiul tău așază
Cu înjeri-l defilează.

În sfârșit, aceeași situație o întâlnim și în Cenadul Unguresc. Ultimul cantor, care a compus și a cântat hore ale mortului, Svetozar Unc, cunoscut în sat ca „*Țito băcsi*” a împlinit anul acesta 89 de ani. Cu toate că vocea îi este încă frumoasă, nu mai are putere să cânte la înmormântări.

*Svetozar Unc și hora mortului din
Cenadul Unguresc*

Referindu-se la această tradiție, Magdalena Unc, fiica bătrânului cantor explică:
 „El o fost cantor la biserică și când o fost înmormântare, cineva o murit în sat, atunci el o fost cine o umblat cu părintele să-l mormînteze, și n-ainte dă aceia, nainte dă mormîntare el cu o zî, cu două, își aduna ce o știut el despre familie, dar și familia aduce toate numele, cine s-o ținut dă familia lor și cunoscuții și dă la cine o vrut să își ieie rămas bun și atunci el o avut o schiță, o șemă, și după aceie el o făcut hora mortului și aceea o cînta la mormîntare... obiceiul ar fi și acuma da nu-i cine să-l cînte, el o fost în sat ultimul, d-aci îi născut și cantor și el o știut cum s-o cîntat...”³⁸

Ca și ceilalți autori, are și el foi și caiete cu cântecele. Tonul acestora este meditativ iar versurile amintesc vag de versiunile medievale:

I.

*În câmpul înflorit
O floare am fost și eu
Și azi mă duc mîbnit
Să-mi ocup locul meu.*

*Merg în mormîntul rece
Trist și n-tunecat
Unde mă voi preface
Dintru ce am fost luat*

*Omule pe pămînt
Ești numai călător
Și praf bătut de vînt
Un simplu muritor*

*Deci asta n-o uita
Omule muritor
Că moartea-i soarta ta
Ești un trecător.*

*Nu ai pe acest pămînt
Trai liniștit, senin
Ci zburci și frămînt
Necaz, dureri și chin*

*Dar nici eu n-am gîndit
De vestea ce-a venit
Că eu așa curînd
Să mă bag în mormînt.*

*Rămîneți dar fericiți
Ai mei cei prea iubiți
Eu merg la loc curat
Căci Tatăl m-a chemat.*

II.

*În planul cel secret
Prin câmp foarte verdios
In jurul cel cu dor
E-un șes cu flori pompos*

*Priviți acest mormînt
Cum dînsa doarme lin
Ce visteri ascuns
Cuprinde-n tral său sîn*

*Ab moarte, crudă moarte
Tu nu ai crezămînt
Pe om de ori ce soarte
Il treci către mormînt*

*Ab fir care ești uscat
Fii bine cuvîntat
Te las cu brați înalt
Căci ești înmormîntat.*

*Rămîneți dar fericiți
Ai mei cei prea iubiți
Eu merg la loc curat
Că Tatăl m-a chemat.*

III.

*Casă scumpă, mult încercată
Unde doliu- i înnoit
Ce ați pierdut o stea din ceruri
Pe al vostru fiu iubit.*

*Undes lacrimi, undei jale
Lacrimi cum sunt ale voastre
Unde e a lor finit
El pe veci a adormit.*

*Viața lui din fapte înalte
Cu diamante șir de șir
Moartea lui în suferință
Moarte sfîntă de martiri*

*Dar acum el odibniște
Unde viața înflorește
Nemurirea șă găsit
El pe veci, el pe veci a adormit³⁹.*

Dacă în Micherechi, Bătania și Cenadul Unguresc, deși comunitățile își doresc acest lucru, în ultimii ani nu mai are cine să compună și să cânte iertăciunile la înmormântări, în Chitighaz, Aletea și Bedeu obiceiul este încă viu.

În Chitighaz, autorul iertăciunilor este cantorul Ștefan Brândaș. Provine dintr-o familie de cantori, bunicul, tatăl și frații săi au cântat în strună, încât tradiția cântatului s-a transmis și ea în familie.

În cântecele sale de rămas bun predomină influența melodiilor bisericesti și a cântecelor de stea, prezente și în România. Profilul melodic este și el unul distinct, fiind o combinație de formule ascendente și descendente.

*„În planul cel secret
Este-un câmp verzos
Vedem un fir străpuns
De-al morții ac tiran
Ah, fir care ești uscat
Și binecuvîntat
Te las cu braț înalt
Care ești mormîntat
O, moarte crudă moarte
Tu nu ai crezămînt
Pe om de orice soartă
Îl treci către mormînt
Priviți la cest mormînt
Cum dînsul doarme lin
Ce visterii ascunse
Cuprinde al său sîn
Rămîneți sănătoși
Ai mei cei preaiubiți
Eu merg la loc curat
Căci tatăl m-a chemat
Unde-i locu mai curat
Nici pe deal,
Nici pă șes,
Unde-i locu mai ales.⁴⁰*

Însă cel mai prolific autor de hore ale morților, Petru Jurca (n. 1934), fost miner, în prezent cantor, trăiește în Aletea.

La Horele morților compuse de el formulele melodice sunt predominant descendente, tipice folclorului funebru⁴¹.

Cât privește conținutul, variantele lui⁴², deși personalizate, sunt foarte asemănătoare. Impresia este de „aceeași” și aceasta pentru că Petre Jurca și-a compus propriul model, agreat de sat, pe care îl modifică foarte puțin, în funcție de cel care a murit. La fel ca și producțiile din Chitighaz și Cenadul Unguresc, meditațiile asupra morții sunt mai dezvoltate, chiar dacă iertăciunile propriu-zise ocupă cel mai mult spațiu în economia cântecului.

I.

*Ascultați creștinilor
Tânări și bătrânilor
Ale mele cuvinte,
Până nu plec la morminte*

*Acum stau gata de plecare,
Din această lume mare,
Acum lumea părăsesc,
Și de voi mă despărțesc.*

*O boală grea și nemiloasă,
A cuprins a mele oase
Când de lume am legat
Moartea viața ma luat.*

*Moarte, moarte rea și amară,
Cum veniși tu ca și o fiară
Căci ia duce și răpește
Și pe nime nu jeleşte.*

*Duce soața de la soț
Șil lasă aici pustiu
Iată moarte acum duce
Dela soț soața lui dulce.*

*Fii aici plâng cu dor
După dulce mama lor.
Că mai mult de azi nicicând
Nu au mamă pe pământ.*

*Fata aici ,tot suspină
Varsă lacrimi din inimă
Căci măicuța ei cea dulce
Acum o lasă și se duce.*

*Draji surori și frați iubiți,
Azi de mine părăsiți
Ziceți voi lui d-zeu,
Să m ierte sufletul meu.*

*O dragi gineri și nurori,
De voi mă desparte cu dor,*

*V-am iubit și m-ați iubit
Iată acum ne despărțim.*

*Acum să mă-ntorc cu dor
Către ai mei scumpi șogori
Către a mele șogorițe
Care cu jale mă plângeți.*

*Iubiți nepoți și nepoate
Veri,cumnate, neamuri toate,
Vecini buni și voi vecine
Iertați-mă azi pe mine.*

*Ploieți nori și picurați
Veniți creștini și mă cântați
Ploieți, ploieți picurele
Veniți dragi neamurile mele.*

*C-așei soartea omenească
Ca-și floarea din fereastră
Vara-i mândră și înflorește
Toamna pică și putrezește.*

*Dați cuvânt și mă iertați
Și în mormânt mă așezați
Sclobозиț-imă din lume
Cu vorbă de iertăciune.*

*Iar tu bunul D-zeu
Primește sufletul meu
În raiul tău îl așează
Cu îngerii desfătează.*

II.

*Ascultați creștinilor
Tânări și bătrânilor
Ale mele cuvinte,
Până nu plec la morminte*

*Acum stau gata de plecare,
Din această lume mare,
Acum lumea părăsesc,
Și de voi mă despărțesc.*

*O boală grea și nemiloasă,
A cuprins a mele oase
Când de lume am legat
Moartea viața ma luat.*

*Înainte de să duce
Zice soțului ei dulce
Acum eu te părăsesc
Și mai mult nu te jelesc.*

*Roagă-te lui D-zeu
Să-m ierte sufletul meu
Căci de astăzi ori nicicând
N-ai soață pe acest pământ*

*Dragă fata mea iubită
Azi de mine părăsită
Vină aproape dă mine
Cu voarbă dă iertăciune.*

*Prunci aici tot suspină
Varsă lacrimi din inimă
Căci de astăzi ori nici când
Nu au mamă pe pământ.*

*Dragă june al meu iubit
Cu dragoste podobit
Roagă-te la D-zeu
Să-m ierte sufletul meu.*

*O dragi surori și frați iubiți
Astăzi noi ne despărțim
Veniți aproape de mine
Cu vorbă dă iertăciune.*

*Voi șogori și șogorițe
Care cu jale mă plângeți
Ziceți voi cu D-zeu
Să ierte sufletul meu.*

*Iubiți nepoți și nepoate
Veri, cumnați și neamuri toate
Vecini buni și voi vecine
Iertați-mă azi pe mine.*

*Ploieți nori și picurați
Veniți tânări și mă cântați
Ploieți, ploieți picurele
Veniți dragi neamurile mele.*

*C-așei soartea omenească
C-ași floarea din fereastră
Vara-i mândră și înflorește
Toamna pică și putrezește.*

*Dați cuvânt și mă iertați
Și în mormânt mă așezați
Scloboziți-mă din lume
Cu vorbă de iertăciune.*

*Iar tu bunul D-zeu
Primește sufletul meu
În raiul tău îl așează
Cu îngerii desfătează.*

III.

*Ascultați creștinilor
Tânări și bătrânilor
Ale mele cuvinte,
Până nu plec la morminte*

*Acum stau gata de plecare,
Din această lume mare,
Acum lumea părăsesc,
Și de voi mă despărțesc.*

*O boală grea și nemiloasă,
A cuprins a mele oase
Când de lume am legat
Moartea viața ma luat.*

*Moarte, moarte rea și amară,
Cum veniși tu ca și o fiară
Căci ia duce și răpește
Și pe nime nu jelește.*

*Înainte de sa duce,
Zice măicuța lui dulce*

*Acum eu te părăsesc
Și mai mult nu te jelesc*

*Mama lui tot suspină
Varsă lacrimi din inimă
Căci fiul Petre cel dulce
Acum o lasă și se duce*

*Surorile lui plâng cu jale
Din suflet cu multă durere
Căci de astăzi orinici când
N-au frate Petre pe acest pământ*

*Frații lui plâng cu dor
După scump fratele lor
Mă rog ca să mă iertați
Dacă eu v-am vătămat.*

Petru Jurca

*Acum să mă ntorc cu dor
Către ai mei șogori
Cătră a mele șogorițe
Care cu jale mă mai plânjeț*

*O draji unți și voi mătușe
Cu dragoste podobite
Ziceți voi lui D-zeu
Să-mi ierte sufletul meu*

*O draji nepoți și nepoate
Veri ,cumnate și neamuri toate,
M-ați iubit și v-am iubit
Iată acum ne despărțim.*

*Vecini buni și voi vecine
Iertați-mă azi pe mine
Căci eu merg în loc curat
Unde tatăl ma chemat.*

*Ploieți nori și picurați
Veniți neamurii și mă cântați
C-așei soartea omenească
Ca și floarea din fereastră*

*Vara-i mândră și înflorește
Toamna pică și putrezește.
Că și viața mea sa fost
Ca și floarea câmpului.*

*Ploieți, ploieți picurele
Veniți dragi neamurile mele.
Veniți cu toții împreună
Să ne luăm ziua bună.*

*Dați cuvânt și mă iertați
Și în mormânt mă așezați
Scloboziți-mă din lume
Cu vorbă de iertăciune.*

*Iar tu bunul D-zeu
Primește sufletul meu
În raiul tău îl așează
Cu îngerii desfătează.⁴³*

Focalizând cercetarea pe comunitățile românești greco-catolice din Bihorul Unguresc, regăsim obiceiul în Bedeu, unde Versurile funebre sau Joltarele sunt compuse azi, pentru toți morții din sat, de Moroșan Vasile. Singura deosebire față de satele ortodoxe este, că aici sunt cântate de cantor în limba maghiară⁴⁴.

Privind global fenomenul compunerii și cântării horei mortului la înmormântări în Ungaria demonstrează o tradiție perpetuată pe durată lungă, percepută și azi, ca datină românească. De altfel, așa cum se poate constata la o comparație simplă, cântecele de rămas bun compuse azi au conservate în ele unele motive proprii vechilor cântece funebre românești din Transilvania din secolele XVI-XVII.

Chiar dacă informația despre autori și despre producțiile lor nu coboară în timp sub anul 1921, când a început să cânte Teodor Sava, cântecele de rămas bun au existat în tradiția locului, ele fiind fenomene vii și în timpul anchetelor lui Simion Florea Marian.

Sub aspect compozițional în variantele din Ungaria, cu unele excepții, partea cea mai mare o ocupă cea de iertăciune și aceasta pentru că, din punctul de vedere al comunităților care ascultă, o horă a mortului bună este aceea care nu uită să pomenească nici un neam. Acest lucru explică de altfel, intercalările sau completările ulterioare din manuscrise.

Asemănările care există între variantele din județul Arad, Caraș-Severin și cele din satele românești din Ungaria sugerează circulația unor modele, adaptate de autorii din diferitele sate, în funcție de propriul gust dar și de gustul ascultătorilor, fiindcă oricât de sfâșietor sau de dureros era cântecul pentru familie, el trebuia, prin cuvinte și prin melos, să placă comunității, altfel nimeni nu i-ar mai fi comandat celui care compune iertăciune pentru mortul lui.

În sfârșit, rezistența acestui obicei în satele cu populație românească din Ungaria, într-o vreme în care, în România, îl găsim tot mai mult conservat în stratul cultural pasiv, este determinată de valoarea simbolică pe care o are datina în general în păstrarea identității românești de aici.

În mentalul colectiv mecanismul de gândire este însă mult mai simplu. Orice român trebuie să fie înmormântat după datina românească, cu tot tipicul pe care îl presupune acest ceremonial, din care o secvență este luarea de rămas bun a mortului de la comunitate, care și ea trebuie să fie făcută „*așa cum se cuvine*”.

Note

1. Ion Breazu, *Versuri populare în manuscrisele ardelene vechi*, Anuarul arhivei de folclor, Cluj, 1932
2. Mihai Pop, Pavel Ruxăndroiu, *Folclor literar românesc*, Editura didactică și pedagogică, Buc., 1978
3. Vezi Ana Dumitran, *Poarta ceriului*, Ed. Altip, Alba Iulia, 2007, p.17
4. Cea mai veche predică păstrată în limba română a fost scrisă cândva după 1519. vezi Nicolae Iorga, *Cuvântări la înmormântare și de pomenire din veacul al XVI-lea până în 1850*, Vălenii de munte, 1909, p. 7-17

5. Ana Dumitran, op.cit., p.64
6. Eva Mârza, *Din istoria tiparului românesc. Tipografia de la Alba Iulia, 1577-1702*, Sibiu, 1998, p.80-82
7. Mss nr. 3202, Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”, Cluj-Napoca
8. Ana Dumitran, op. cit., p 16
9. Ibidem, p. 357
10. Prima ediție a cărții sale „*Înmormântarea la români*” apare în anul 1892, constatările sale trebuind plasate în jurul acestei date.
11. S. Fl. Marian, *Înmormântarea la români. Studiu etnografic*, Ed. Grai și suflet-Cultura Națională, Buc., 1995, 201-203
12. Ioan Nițu Macovei, *Datinile poporului român la înmormântări*, Amicul Familiei, 1882
13. În toate aceste cântece cantorul își ia rămas bun, la singular, persoana întâi.
14. Ovidiu Bârlea, *Folclorul românesc*, vol. I, Buc., Ed. Minerva, 1981, p. 493.
15. Gheorghe Enache, *Călătoria cu roua-n picioare, cu ceața-n spinare*, Ed. Paideia, Buc., 2006
16. Horă aici are sensul de Cântec al mortului
17. Păstrate în arhiva Muzeului Erkel
18. Petru Ugliș Delapescica, *Poezii și basme populare din Crișana și Banat*, Editura pentru literatură, București, 1968, 29-36
19. Paul Nicușor, *Întoarcerea urmei. Monografie spirituală a Gurabonțului și împrejurimilor*, Partea I, Ed. Gutemberg, Arad, 2001, p. 153-155.
20. Corneliu Crișan, *Monografia folclorică a comunei Bârzava județul Arad*, lucrare dactilo., p. 70-72
21. Emilia Martin, *Date privind cultul morților în localitățile de frontieră*, în *Obiceiuri și tradiții populare. Interferențe culturale transfrontaliere*, Arad, 2004, p. 339
22. Marcu Mihai Deleanu, *Memorial etnofolcloric*, vol.II, Ed. Tim., Reșița, 2008, p. 76-88
23. În realitate Hore ale mortului
24. Materialul se găsește în arhiva Centrului de Cultură și Artă al Județului Timiș.
25. Florentina Marc, *Obiceiuri care marchează momente importante din viața omului. Mormântarea*, Izvorul. Revistă de etnografie și folclor, 1/1982, Giula, p. 13.
26. Simon-Oros, A., *Creații folclorice din Micherechi legate de nuntă și înmormântare*. în *Din tradițiile populare ale românilor din Ungaria*, 3., Bp., 1980, p. 156-160
27. Sámuel Domokos, *Horele Morților ale lui Teodor Sava*, Tankönyvkiadó, Bp, 1989
28. Mihaela Bucin, *Manuscrisele colecționate de Ana Jubas. Hora mortului din Micherechi*, Simpozion, Giula, 1995, p. 128.
29. Alexandru Hoțopan, *Despre hora mortului. De vorbă cu Vasile Poiendan*, Izvorul. Revistă de etnografie și folclor, 1/1982, Giula, p. 22-27
30. Alexandru Hoțopan, art. cit. p. 23
31. Publicată de Florentina Marc în Izvorul nr.1 din 1982, p.18-19.
32. Cântecele se păstrează în proprietatea familiei.
33. Compusă în iulie 1974, la moartea lui Toader a lui Janos.
34. Scrisă în 1975 pentru „*nana Mariuța a Butr*”
35. Scrisă în anul 1976, la moartea unei tinere. Autoarea notează la sfârșit „*fata damni, sora flori.*”
36. Scrisă în 30 iunie 1981 pentru „*Eva Moanci a Președintelui*”
37. Emilia Martin, *Versuri de rămas bun din Bătania*, în Izvorul. Revistă de etnografie și folclor, 1/ 1988, Giula, p. 29-37
38. inf. Turi Andrásné născ. Magdalena Unc (1949)
39. Hora a fost scrisă pentru un tânăr mort în război.
40. Rodica Raliade, Mihaela Nubert Chețan, *Lecturi identitare. Românii din Ungaria*, Ed. România Pur și Simplu, București, 2004, p. 158.
41. Ibidem

42. Arhiva Muzeului Erkel Ferenc, Fondul românesc, nr. inv. 869-95
43. Datată 17 sep.1986
44. În bisericile greco-catolice din Ungaria întreg serviciul religios se desfășoară, după 1918, în limba maghiară, datorită subordonării lor la Episcopia greco-catolică maghiară din Hajdú-Dorog

Bibliografie

- Breazu, Ion, *Versuri populare în manuscrisele ardelene vechi*, Anuarul arhivei de folclor, Cluj, 1932
- Bârlea, Ovidiu, *Folclorul românesc*, vol. I, Buc., Ed. Minerva, 1981
- Bucin, Mihaela, *Manuscrisele colecționate de Ana Iubas. Hora mortului din Micherechi*, Simpozion, Giula, 1995
- Crișan, Corneliu, *Monografia folclorică a comunei Bârzava județul Arad*, lucrare dactilo.
- Deleanu, Marcu Mihai, *Memorial etnofolcloric*, vol. II, Ed. Tim., Reșița, 2008
- Domokos Sámuel, *Horele Morților ale lui Teodor Sava*, Tankönyvkiadó, Bp, 1989
- Dumitran, Ana, *Poarta ceriului*, Ed. Altip, Alba Iulia, 2007, p.17
- Enache, Gheorghe, *Călătoria cu roua-n picioare, cu ceața-n spinare*, Ed. Paideia, Buc., 2006
- Hoțopan, Alexandru, *Despre hora mortului. De vorbă cu Vasile Poiendan*, Izvorul. Revistă de etnografie și folclor, 1/1982, Giula
- Iorga, Nicolae, *Cuvântări la înmormântare și de pomenire din veacul al XVI-lea până în 1850*, Vălenii de munte, 1909
- Macovei, Ioan Nițu, *Datinile poporului român la înmormântări*, Amicul Familiei, 1882
- Marian, S. Fl., *Înmormântarea la români. Studiu etnografic*, Ed. Grai și suflet-Cultura Națională, Buc., 1995
- Marc, Florentina, *Obiceiuri care marchează momente importante din viața omului: Mormântarea*, Izvorul. Revistă de etnografie și folclor, 1/1982, Giula

- Martin, Emilia, *Date privind cultul morților în localitățile de frontieră*, în *Obiceiuri și tradiții populare. Interferențe culturale transfrontaliere*, Arad, 2004
- Martin, Emilia, *Versuri de rămas bun din Bătănia*, în *Izvorul. Revistă de etnografie și folclor*, 1/ 1988, Giula
- Mârza Eva, *Din istoria tiparului românesc. Tipografia de la Alba Iulia, 1577–1702*, Sibiu, 1998
- Paul Nicușor, *Întoarcerea urmei. Monografie spirituală a Gurahonțului și împrejurimilor*, Partea I, Ed. Gutemberg, Arad, 2001
- Pop, Mihai – Ruxăndroiu Pavel, *Folclor literar românesc*, Editura didactică și pedagogică, Buc., 1978
- Raliade, Rodica – Nubert Chețan Mihaela, *Lecturi identitare. Români din Ungaria*, Ed. România Pur și Simplu, București, 2004
- Simon-Oros, A., *Creații folclorice din Micherechi legate de nuntă și înmormântare*. în *Din tradițiile populare ale românilor din Ungaria*, 3. Bp., 1980
- Ugliș - Delapeșica, Petre, *Poezii și basme populare din Crișana și Banat*, Editura pentru literatură, București, 1968

Înmormântare la Chitigbaz

Anexe

Variante din România

I.

Joltar

Sunați clopote, sunați
Și voi neamuri v-adunați;
Sunați clopote cu jale
La a mea tristă plecare.
Că a venit peste mine
O moarte fără de milă;
Și-a venit neașteptată
Și m-a gătat dintr-o dată.
Marți ziua eu am murit,
La moarte nu m-am gândit,
Că eu eram în grădină
Cu copiii la hodină.
Seara toți ne-am adunat
Și cu toții am cinat,
Cu nepotul m-am culcat
Și moartea că m-a aflat.
Seara când eu m-am culcat
Ușa eu am încuiat;
Dimineața-n zori de zi
Cercă fiu-a mă trezi.
Și fiul tot a strigat
Și-apoi ușa el a spart.
El tare s-a-nfricoșat
Când de mine a aflat.
Am murit cu mare jale,
La cap fără-o lumânare;
Că n-a fost cini s-o aprindă,
Că n-a dormit nime-n tindă.
Lampa mi-am aprins-o eu
Noaptea, atunci când mi-a fost rău
Și în pat iar m-am culcat
Și sufletul mi l-am dat.
Și acum când plec din lume,
Multe aș avea a vă spune,
Că până când am trăit
La moarte nu m-am gândit.

V-aș zice în rându-ntâi
Veniți dragii mei copii,
Veniți și mă sărutați,
Și ce v-am greșit iertați.
Doi ani acum au trecut
De când soțul l-am pierdut.
Vă am fost tată, v-am fost mamă,
De voi am băgat de seamă.
De voi mă desparte în prag,
Că n-aveți pe altul drag,
Că o mamă ați avut
Și pe aceea o ați pierdut.
Dar n-am putut să vă spun,
Că eu plec acum la drum,
Și nu mă pot uita-napoi,
Să mai dau față cu voi.
Cât în lume am trăit,
Poate că voi fi greșit,
Dar vă rog să mă iertați
Și sărutare să-mi dați.
O, tu fiică iubitoare,
Ești tu lângă mine oare?
Aci lângă copârșeu,
Aș dori să te văd eu.
Vestea tu când ai primit,
C-a ta mamă a murit,
Tu tare te-ai întristat
Și la tren ai alergat.
Tu, fiică n-ai gândit
Că maica ta a murit,
Dar a fost adevărat,
C-a ta maică-a răposat.
În lume cât am trăit
Poate că ți-oi fi greșit.
Întinde-ți mâna ta dreaptă
Și din inimă mă iartă!
O, tu. Ginere iubit,
Ce te afli astăzi trist,
Și cu nora dimpreună
Mă iertați și din inimă!
Cât în lume am trăit,
Ca pe fii v-am socotit;
Dar moartea ce mi-a venit
Ea de voi m-a despărțit.

O, fratele meu cel bun,
Ție, dragă, ce să-ți spun?
Moartea la mine-a venit,
De tine m-a despărțit.
În lume cât am trăit
Poate că ți-am și greșit,
Dar te rog sa-mi dai iertare,
La cea din urmă plecare!
Vouă nepoți și nepoate
Și la neamurile toate,
Care la mine-ați venit,
Lucru vi l-ați părăsit;
Cât cu voi în lume am stat,
Poate că v-am supărat;
De v-am supărat ceva,
Eu vă rog a mă ierta!
Iar la-ntreaga adunare,
La toți cei din depărtare,
Vă rog ca să mă-nsoțiți,
Pân la mormânt să veniți.
În mormânt mă astupați
Și ce v-am greșit iertați,
Și ziceți din inimioară:
„Fie-i țărâna ușoară!”
O, tu soțul meu iubit,
Azi la tine am venit.
Vino, tu, în calea mea
Să-ți spun de familia ta;
Că de când tu ai plecat,
Tot eu grija le-am purtat.
Acum plec cu jalea-n mine
Că ei nu mai au pe nime.
Și mi-e jale de Cornel,
Că rămâne singurel,
Singur, și n-are cui spune
C-a avut soartă rea-n lume!

(Cântat în vara anului 1961 la Honțișor
la moartea soției morarului
Trandafir Babuța.)

2.

Jăltar

*Ceasul morții mi-a sosit
Și-astă lume am părăsit
Și acum Moartea mă desparte
Și mă duce în altă parte
Pe o cale neumblată
Unde n-am fost niciodată.
Și tot Moartea face bine
De mă duce-acum pe mine
La locul meu pregătit
De Tatăl din cer iubit.
Căci eram și eu odată
Eram ca un crin
Cerule fără nor
N-avea nici un suspin.
Dar moartea nemiloasă
Acum mi-a venit
La adânci bătrânețe
Și crinul e cosit.
Oh, draga mea familie
Vă las cu Dumnezeu
Căci eu mă duc acum
Unde e locul meu.
Acolo-n Veșnicie
Unde numai Tatăl știe
Căci de acum n-am să mai fiu.
Rămâi casă iubită
De mine acum părăsită
Vino-acum tu, a mea soție
La al meu cap și mă mângăie
Și te roagă tot mereu
Să mă ierte Dumnezeu!
Poate că ne-am fi supărat
Împreună cât am stat
Dumnezeu să facă bine
Să te ierte și pe tine!
Vino acum al meu fiu,
La mine lângă sicriu
Cu soția ta-mpreună
Și cu a mea noră bună.
Cu ai voștrii fii și ai mei nepoți*

*Vă rugați acum cu toți
Vă rugați neconținut
Lui preabunul Tată iubit
Ca să facă acel bine
Să mă ierte și pe mine!
Iar voi veri și verișoare
Și toate neamurile mele
Faceți și voi acest bine
Și vă rugați pentru mine
La preabunul Dumnezeu
Să-mi ierte sufletul meu!
Iară voi neamurile mele
Plângeți-mă acum cu jele
Vino-acum tu, neam de sânge
Care azi după mine plânge
Veniți neamurile toate
De acum și până la moarte
Veniți și-mi dați fiecare
Cea din urmă sărutare.
Și vă rugați ca tot omul
Pentru mine către Domnul
Ca el să mă rânduiască
La mprăria cerească!
Iar acuma mai pe urmă
Vă zic la toți „Ziua bună”
Căci acuma am plecat
Din acest iubit sat;
Căci de-acum n-am să mai fiu
Nici n-apoi n-am să mai viu.
Rămâi tu, casă iubită
De mine acum părăsită
Rămâi acum întristată
Căci groapa îmi e săpată.
Unde voi fi așezat
Și pe veci voi fi culcat.
În veci sa-mi fie pomenirea!*

(Varianta din satul Zimbru (jud.Arad),
culeasă în anul 2000
de la Ioan Lucaci de 88 de ani.)

3.

Joltar

*Deșarte-s toate-n lume
Și toate au sfârșit,
Căci moartea te răpune
Când ești mai fericit.
Soția mea iubită
Te las cu Dumnezeu
Cu inima zdrobită,
Plângând de dorul meu.
Copiii mai nu plângeți,
Nici voi care m-ați iubit
Căci inima-mi se frânge
Și ceasul mi-a sosit.
Vă las pe toți cu bine,
Aicea pe pământ,
Eu merg pe căi străine,
La tristul meu mormânt.
Rămâneți dar sănătoși,
De voi să fiu iertat,
Eu merg la loc frumos
Căci Tatăl m-a chemat
A fir ce ești uscat,
Fii binecuvântat,
Te las brațului nalt
Că ești înmormântat.*

(Culeasă de la Ciucuriță Terente
din Bârzava, născut în 1903.)

4.

Bocet

*Nișo moarce nu-i amară
Ca moarcea ge primăvară
La-n frunzâtu codrului
Omu-n lumie cât trăiesce,
La moarce nu să gândesce,
Noi în lumie cât reăim
La moarce puțân gângim.*

Cum să veșcegășce o fluoarie
Așa omu iuce moarie.
Că toț suncem muritori
Și pîn lumie trecători.
Trupu merjie în mormânt
Ge să prefașe-n pământ,
Iară sufletu-i jiugiecat
Să-s die samă ge păcat.
Cu plâns m-am adus amincie
Gi-a profetului cuvince,
Ca-așe spuie-n psalmu său
Praf, șenușă că mi-s ieu.
Și-e cauț, bagio, așa rău,
C-ai scăpat ge chinu grieu
Și-acum merji la Dumniedzău
Rămas bun fraș ți surori-u
Și voi draji ascultători-u
Ieu gi la voi ieu ma duc-u
Năpoi n-oi veni mai mult-u
Uitați-vă toț la minie
Cum mă duc gin astă lume
Fără grai, fără pucerie
Și fără strop ge vegierie
Moarcia limba mi-o legat-u
Și gura mi-o încuiat-u
Cu gura nu pot vorbi-o
Corpu nu mi-l pot clăci-o
Acum puceț învăța-o
Șie iestă viața așeasta-o
Și ca fluoaria crie crieșce
Și iuce să veștejășce
Și voi draji copiii miei-u
Vă rugaț la Dumniedzău
Și pântru sufletu meu
Să-l ierce și să nu-l ducă
La ntunieriec și la muncă
Și să-l ducă la lumină,
Unge va avia ogină.
Acum oara mi-o venit.
Io lumia am părăsăt.
Acum lumia o părăsăsc
Și ge toți mă gesprășc.
Mierg pi-o calie-ngelungată
Unge n-am fost nișiodată,

*Nu știu la rău sau la binie.
Cum o vria Domnu cu minie.
Isusă, lumină naltă
Ochii mei la Tine caută.
Isusă lumină dulșie,
În ispită nu mă dușie,
Ci îm dă a ta răsplată
După a mia bună faptă.
Ploiaț nori și picuraț
Și voi, cineri să-m cântaț,
Și-m cântaț voi cu tărie
Trista mea călătorie.
Și tu suoarie, nu grăbi
Până voi călători,
Că mai am duoauă minuce
Până voi ieși gin curce,
Voi merje cătră țărănă,
Unge nu-i plâns niși suspină.
Numa iarba pă pământ
Ia să clacină în vânt
Să clacină și suspină,
Unge mierz așa ge cinăr.
Dară mierz, că n-am șe fașie,
Că nu m-o dat muoarcia pașie.
Ia m-așciată-n ferișire
Unge să fiu pă vecie.
Un-mărim pă Dumniedzău
Și mântuitoru mieu
Care gin păcat m-au luat
Și-ntre înjeri m-au băgat.*

(Cules în 2000 din satu Măru
de la Balint Floare și Trifu Maria.)

Florin Cioban

*Interferențe multiculturale
în folclorul copiilor*
– confluente româno-maghiare
pe Valea Barcăului –

Folclorul copiilor din spațiul transilvănean nu este diferențiat sub raportul repertoriului de cel al copiilor din alte zone ale țării. De altfel, nu putem vorbi de un element efectiv ce ar ține de apartenența la un anumit spațiu de origine. Contactul inter-zonal al copiilor de la orașe a uniformizat acest repertoriu. Acel joc cu elastic, numit chiar așa în Bihor, putea fi văzut atât în Caraș, cât și la Suceava sau în Techirghiol. Copiii au îndrăgit foarte mult acest joc, care, deși cunoscut se pare încă în secolul al XIX-lea, a reintrat în repertoriul de joc al copiilor abia prin anii 1970. Prezent la copiii români, slovaci și unguri, îndeosebi în centrele urbane, el a trecut cu ușurință și granițele rurale.

Investigațiile din ultimul timp au relevat o pătrundere rapidă a noutăților de repertoriu urban în zonele rurale. Taberele de copii, excursiile, care înlesnesc contactele între copii, vacanțele la bunici favorizează aceste schimburi, în special în categoria jocurilor colective, a jocurilor pe grupe de băieți și fete, a jocurilor cu palmele etc.

Folclorul copiilor este receptiv oricărei noutăți, oricărui împrumut. Primul cercetător român din Transilvania care a atras atenția asupra acestui fenomen a fost Alexandru Bogdan, a cărui carte, *Cântece de copii și jocuri*, a fost premiată în 1905 de către Asociațiunea Transilvană pentru Cultura și Literatura poporului Român¹. Această realitate a fost recunoscută la începutul secolului trecut și de folcloristul sas Adolf Schullerus, care, pornind de la constatarea unui tezaur comun de povești la români, sași și unguri, propunea cercetătorilor investigarea interferențelor între folclorul săsesc, românesc și ungar din Transilvania².

Se pune în mod firesc întrebarea: când încep aceste deschideri spre împrumuturi? Nu suntem încă în măsură să răspundem la această întrebare, cercetările în acest domeniu lipsind la noi. Dispunem, însă, de abordări interesante în legătură cu repertoriul pentru copiii mici sau cântecul de leagăn, dispunem de culegeri ale formulelor – cântec în notația lor muzicală, de câteva culegeri ale versurilor de copii și ale unor jocuri, dar ne lipsesc încă investigațiile de substanță asupra jocului în sine. În urma unor anchete pe teren în localitățile de pe cursul superior al râului Barcău am constatat că imitația constituie regula cea mai importantă a jocului preluat de la alți copii. Pentru categoria de vârstă mijlocie (3–7 ani) trebuie evidențiată disponibilitatea de îmbogățire rapidă a repertoriului de joc atât a unui singur copil, cât și a unui grup. La această vârstă

copiii români din zonă au conviețuit și conviețuiesc încă cu copiii slovacilor și maghiarilor, în timpul programului de grădiniță sau acasă, în ciuda faptului că această realitate s-a redus, datorită emigrării în număr considerabil a slovacilor, dar și a unguirilor transilvăneni.

Pentru a ilustra această realitate ne vom opri asupra unui element specific spațiului intracarpatic, și anume existența jocului comun al copiilor români, maghiari și slovaci de pe valea Barcăului, aparținând aceleași categorii de vârstă.

Se poate constata că împrumutul spontan între copii se desfășoară între categoriile de vârstă apropiate, receptivitatea făcându-se de la cel mic la cel mare, în funcție de particularitățile de joc ale copilului de vârstă mică. În Marghita, de pildă, am observat următorul fapt: copiii maghiari de circa patru ani jucau între ei *Coroana e rotundă* în limba română, deși există variante ale jocului și în limba maghiară. Ei pronunțau însă doar silabele accentuate sau, adesea, vocalele susținute de suportul melodic. La această vârstă comunicarea, neavând o funcție necesară, va permite ca ritmul și actul de imitare să suplinească textul autentic. Aceasta poate constitui, în cazul nostru, o primă formă de împrumut.

Următoarea categorie de vârstă este receptivă într-o măsură mai mare față de împrumuturile din repertoriul copiilor străini. Crescând interdependența mișcării și nevoia de sociabilitate, un copil preșcolar, de orice naționalitate, va recepta formule, versuri, jocuri de la un grup străin fie ca simplu observator, fie ca participant direct la joc. Acolo unde copiii români, maghiari și slovaci veneau în contact permanent la joacă (în localități precum: Marghita, Popești, Suplacu de Barcău, Borumblaca) se poate vorbi chiar de un repertoriu mixt.

Diferitele categorii de texte inventariate la Arhiva de Folclor din Cluj-Napoca sau încă prezente în repertoriul copiilor, atestă prezența formulelor românești, în special în cadrul formulelor – cântec pentru natura înconjurătoare, ungurești sau slovace. Fin observator al vietăților mici, copilul va fi impresionat de insecte, melci, râme, broaște, manifestându-se fie individual – în cazul copilului de la oraș –, fie prin intermediul unor formule rostite ritmic sau cântate de către copiii de la țară.

Peste tot în lume copilul se simte stăpânul micului său univers. Poate ar fi interesant de amintit faptul că cercetătoarea Dora Aebi a identificat 377 de formule de invocare a îndrăgitei mămăruțe, formule provenind din Franța, Valonia, Italia, Elveția, Spania, Germania, Suedia și Anglia³. În multe cazuri copiii cer buburuzei bogăției, mai precis, aur, fapt care l-a determinat pe Roger Pinon să susțină ipoteza credinței în puterile supranaturale pe care le-ar poseda această insectă. Descoperim astfel că, nu numai la noi, ci și în Valonia este considerat un păcat să calci cu piciorul o asemenea insectă. Acolo unde se întâlnesc mai multe buburuze se crede că prin ele se manifestă o divinitate (de obicei cea a ploii). Invocând ploaia, copiii slovaci din satul Foglaš rostesc și formule românești :

„Cioară, cioară, / De pă moară / Nu mânca / Făina-n poală...(textul continuă în limba slovacă)”⁴

Cercetătoarea Emilia Comișel admitea, în cartea sa, faptul că „numai noi și

aromânii cerem dinții de la cioară, în timp ce alte popoare invocă șoricelul”⁵. Ea menționa cu această ocazie și o atestare românească din apropierea Albei Iulia, în care invocarea se adresa șoricelului, intuind o influență venită de la sașii transilvăneni. Faptul este posibil, întrucât formulele săsești, ca și cele maghiare, invocă într-adevăr șoarecele. Iată, de pildă, traducerea unui asemenea text rostit în ungurește de către copiii din Ip:

„Șoricel, șoricel, / Dă-mi un dințișor de fier. / Eu îți dau unul de os.”⁶

În privința acestor versuri s-ar mai putea aduce în discuție și comportamentul magico-primitiv al copiilor în relația lor cu natura: copiii invocă insecta sau animalul pentru a și-l subordona, iar apoi pentru a-i porunci să facă ceva anume. Porunca este însoțită de cele două posibilități extreme – îndeplinirea dorinței va fi răsplătită și copilul promite o răsplată corectă :

„Eu vreau să-ți rup bucăți de pâine / Îți voi turna lapte / Te voi pune într-o ladă aurită.”⁷ (text tradus din limba maghiară)

sau situația inversă, când neîndeplinirea dorinței atrage pedeapsa, formulată, de asemenea, foarte concret:

„Melc, melc, / Scoate cele patru coarne ale tale, / Altfel îți voi sparge casa ta”⁸ (text tradus din limba maghiară).

Cea mai îndrăgită categorie din repertoriul folclorului copiilor preșcolari și școlari este cea a numărătorilor, formulele anticipative jocului cu ajutorul cărora se desemnează copilul și rolul său precis pe parcursul jocului: acela care pune capul..., acela care prinde..., acela care ghicește ... etc. Caracteristica esențială a acestei categorii o constituie frecvența numărului și a silabelor, fără sens noțional, surprinzător de bogate din punct de vedere lexical.

Păstrând procedee de construcție tradițională, atât copilul român, maghiar și slovac, cât și alți copii din țările europene (mai bine cercetate sub aspectul acesta decât țările asiatice), îmbogățesc mereu forma lingvistică, însușită inițial cu imagini și teme noi, împrumutate fie din folclorul adulților (cântece, basme, obiceiuri, strigături), fie din materiile studiate în școală (istorie, geografie), fie din realitatea înconjurătoare. Numărătorile trec dintr-un repertoriu local în altul, sau, în cazul nostru, dintr-un repertoriu aparținând unei limbi, în alta. Cunoscutele numărători ce încep cu formula „an, tan, tina” sau „an, tan, tenu”, frecvente la copiii de pe întreg teritoriul românesc, se întâlnesc tot în aceeași măsură și la copiii maghiari și slovaci.

Nici jocurile de grup nu fac excepție de la împrumuturi. În Suplacu de Barcău, copiii slovaci cunosc și practică jocul de ghicit : *Deschide-ți urechea bine, să vedem ghicești ori ba* alături de versiuni slovace sau maghiare.

În afara jocurilor tradiționale se disting și cele dobândite, preluate de la adulți sau prin mijlocirea acestora. Pe lângă așa-zisele jocuri de „petrecere” descrise de George Pitiș, provenite din repertoriul adulților și atestate în Transilvania până în zilele noastre, se completează imaginea unor jocuri vechi din Ardeal , practicate de către copiii tuturor naționalităților locuitoare în această parte a țării.

Mostre de joc din primele decenii ale secolului trecut s-au păstrat până în

zilele noastre. Dintre acestea fac parte și cunoscutele jocuri de grup ce amintesc de obiceiurile de pețire a miresei. Românii cunosc o largă răspândire a jocului cântat *Venea un prinț călare* (cu variantele *Sosește-un domn din București* sau *Două doamne din București*, ... *adio, dio, da*). Jocul este îndrăgit în aceeași măsură și de copiii unguri sau slovaci, cunoscut la ei sub variantele (în traducere): *Două doamne din Indive* sau *Venit-am noi din Ninive*, ...*Ninive, Ninive*. Asemănarea dialogului dintre varianta românească și cea slovace, spre exemplu, este izbitoare, jocul bucurându-se de o mare trecere atât la noi, cât și la copiii din Slovacia și Cehia. Texte asemănătoare cu cele atestate de colecția Emiliei Comișel pot fi identificate pe toată valea Barcăului, în diverse limbi:

„Venit-am doamne-n București / ‘N București, ‘n București, / Adio, dio, da! / – Și anume ce dorești, / Ce dorești, ce dorești ? / – Doresc o domnișoară ...”⁹

Încă de la jumătatea secolului trecut, cercetătorii atrăgeau atenția asupra faptului că „în regiuni bi- și trilingve ca în Ardeal sau Banat, nu rareori comunitatea între naționalități în folclorul copiilor ia aspectul unor recitative hazlii în cuvinte împerechiate în amândouă limbile.”¹⁰

Aceste câteva observații și constatări pledează și pentru caracterul particular al foclorului copiilor de pe valea Barcăului și, în general, din spațiul transilvănean, element de cultură ce se afirmă tocmai în existența unui raport bipolar: acela al manifestării atât a formei, cât și cea a alterității, prin acceptarea, până la împrumutul integral, a unor elemente din repertoriul de joc aparținând uneia sau alteia dintre naționalități.

Note

1. Alexandru Bogdan: *Cântece de copii și jocuri*, Editura Ciucu, Brașov, 1905
2. Ovidiu Papadima: *Adolf Schullerus și folclorul românesc*, în vol. *Literatura populară română*, București, Editura pentru Literatură, 1968, p. 138
3. Dora Aebi: apud Roger Pinon, op. cit., p. 109
4. Informator: Pavel Beidac, 34 ani, loc. Foglaş, jud. Bihor, anul culegerii -2003
5. Emilia Comișel: *Folclorul copiilor*, Editura Muzicală, București, 1982, p. 65
6. Informator: Bede Maria, 11 ani, loc. Ip, jud. Sălaj, anul culegerii - 2002
7. Informator: Solanki Rozalia, 65 ani, loc. Suplacu de Barcău, jud. Bihor, anul culegerii - 2002
8. idem
9. Informator: Pop Veturia, 76 ani, loc. Suplacu de Barcău, jud. Bihor, anul culegerii - 2000
10. *Cronica ședințelor de comunicări științifice ale Institutului de Istorie Literară și Folclor*, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, vol. II, București, 1953, p. 267

Emilia Martin

Colecția etnografică „Iosif Duma” din Otlaca-Pustă

Colecția muzeului Munkácsy Mihály din Bichișciaba s-a îmbogățit, în anul 2008, cu 438 de piese etnografice, adunate decenii de-a rîndul de Iosif Duma, român din localitatea bichișeană Otlaca-Pustă.

Iosif Duma se trage dintr-o familie de români. Din autobiografia amănunțită, scrisă la cererea muzeografilor, reiese ca avut o viață aventuroasă. Bunicul din partea mamei, Iosif Plașe, s-a născut în Otlaca-Pustă, ca fiu al moașei din localitate. A slujit ca porcar la gazdele nemțești, iar mai tîrziu și-a cumpărat 7 iugăre de pămînt. *„Moșu n-o fost băutor. O grijit dă bani.”* Bunica Plășoae a fost originară din Giula. Bunicii Duma au fost născuți la Grăniceri. Aici s-a născut, într-o familie cu 11 copii, și Ștefan Duma, tatăl lui Iosif Duma. Ștefan Duma s-a căsătorit în 1927 și a trăit, împreună cu nevasta-sa, la părinții acesteia, în casa lui Iosif Plașe. Din această căsătorie s-au născut 3 băieți: Ștefan, Jivan și Iosif.

Iosif Duma, colecționarul de piese etnografice, s-a născut în anul 1934. A început să învețe la școala generală din Otlaca-Pustă, *„în casa lui Bukor, apoi în casa lui Flender, apoi nu departe de noi, în casa lui Bambak”*, însă termină clasa a 7-a, în 1948-49, la școala românească din Giula. În autobiografie mărturisește că, dacă ar fi terminat școala în Giula, și-ar fi putut însuși mult mai bine limba română. De la 16 ani a lucrat pe pămîntul tatălui său, iar mai tîrziu la cooperativa agricolă din localitate. La 18 ani s-a botezat la adunarea adventistă din Bichișciaba. *„Tata nu a suferit să țin sîmbăta și să nu mînc carne de porc a trăbuit să mărg dacasă. Sîmbătari or umblat după mine și or căutat așa loc la Budapesta că sîmbăta no trăbuit să lucru.”* Se reîntoarce din Budapesta în anul 1954, la rugămintea tatălui său, care îl cheamă să vină acasă deoarece mama sa se îmbolnăvise. Totodată îi promite că îi va permite să țină regulile credinței, pe care și-a ales-o. Puțin timp mai tîrziu este înrolat în armată. În perioada revoluției din 1956 se afla la Veszprém, fiind pus să apere sediul partidului comunist. Credința lui însă îi interzice să împuște, să omoare oameni. Cu ajutorul unei familii „de sîmbătari”, care îl adăpostește și îi dă haine civile, scapă de armată și o ia spre casă. Călătorește în vagon și pe jos pînă la Szeghedin, unde este arestat de ruși. Este închis în cazarmă, fără acte, fără buletin. Când au aflat însă de ce a fugit din armată l-au lăsat acasă, a scăpat din închisoare. Apoi a lucrat la fabrica de conserve din Bichișciaba, iar mai tîrziu la fabrica de mobilă din Giula. În anul 1972 se pensionează de boală. În 1977 se mută la Meggyesegyháza, unde e chemat de adventiști. Abia în 1990 se mută înapoi, acasă, la Otlaca-Pustă.

Iosif Duma are două pasiuni în viață. Adună piese vechi și scrie „poezie românească cu glume multe.” O asemenea creație personală este și cea intitulată „Poezie la masă”, pe care o prezentăm mai jos:

*Pentru că acum sînt fecior
Nu schiopesc nici cu un picior
Pot pleca a peți mîine
Dacă nu ma mușca cîine*

*Iar dacă ma mușca cine
S-a mărita după mine
Deși am și găsit o babă
Harnică și cum dă treabă*

*Și cuminte și frumoasă
Care ști ferbe și coasă
Ie cîrpește și obială
Cioară bătrînă ferben uală*

*Cine a mînce din cioare
Nici poimîne nu moare
Cînd sere broasca în târnaț
O prinde și face cărnaț*

*Cărdăboș face din pește
A fi bun și de povește
Cînd să face primăvară
Hainile în baltă spală*

*Fiindcă sus nu zboară muște
Pune pe horn să se uște
Nui acolo nici o muscă
De fum un moment să uscă*

*Mai harnică nu trebuie
Și pe iagă bate cuie
De aceea spun ce doresc
Cu ea să mă căsătoresc*

*Să trăim în Europa
Pînă nu neangropa poța
La nuntă voi chema pe toț
Mîncăm mămăligă cu boț*

*Hai să vez cea mînca Laie
Aluat stors cu ludaie
Și mosor mîncăm cu poame
Aci nui muri de foame*

*Mîncăm sauşpec cu jumere
De porumbel și cu bere
Sor învălui în foale
Jumerile să se moaie*

*Viie și Brîndaș vecinu
Din tărîțai făcut vinu
Așo numesc chisăliță
Hai și be și tu Catiță*

*Haidați unchi cu mătușe
Cu pisat veț umple gușe
Ida că niș nu vaț visat
Cum veț sătura cu pisat*

*Haida și tu verișană
Din lup să mîncăm tocană
Viie și buna cu moșu
Din vecini furăm cocoșu*

*Și în căldare cu șerpe
Cu ciocoi dăloc să ferbe
Venit șogoru cu sora
Și soacra viie cu nora*

*Soacră fiț cu noran pace
Mîncat și beț ce vă place
Să nu vă sfădiț la masă
Ca cum vă sfădiț acasă*

*Viie și Mitru că mi văr
Om be chisăliță cu zăr
Poate be ficior sau fată
De zăr nime nu să-mbată*

*Viie și fina cu finu
Pe masă vășteaptă vinu
Vinui făcut din tărîță
Îi mai bun ca cînd suj țăță*

*Beți și astăz și poimîne
Căi foarte bun la plămîne
Și nănașe și nănașu
Viie batăr tot orașu*

*Să facem o nuntă mare
Gligor a fi mătru mare
Pălăscar să fie Gyica
Socăciță nană Fica*

*Nu mîncaț voi singur pită
Cu pită mîncaț răgyită
Și ce mai acasă naveț
Lapte de bou cu crastaveț*

*Dacă tot mea umbla gura
Cu vorbe nu moi sătura
Mnyirăsuță cu cunună
La răgyită poftă bună*

*După ce bine am cinat
Poezie am terminat
Prezentare sună așe
Ieu sunt nepotu lui Plașe.*

Colecționarea pieselor vechi a fost a doua pasiune a lui Iosif Duma, care ar fi dorit, să se amenajeze, în casa lui și cu piesele lui, o casă muzeu în Otlaca-Pustă. Primăria și autogovernarea minoritară locală au susținut ideea

Iosif Duma

colecționarului, dar neavînd sursele financiare necesare au trebuit să renunțe la acest plan. Ca această colecție să rămîna totuși întreagă și să fie păstrată în viitor, Iosif Duma a oferit-o spre vînzare Direcțiunii Muzeelor din județul Bichiș.

Specialiștii muzeului s-au convins la fața locului de bogăția și de valoarea colecției. În schimb casa, construită la începutul secolului al 19-lea, cu cele trei încăperi, în care era adăpostită colecția, era într-o stare dezastruoasă, situație ce a justificat decizia de cumpărare a pieselor pentru muzeu. Muzeul a obținut, prin concursul înaintat la Fondul Cultural Național, un milion de Ft, pentru cumpărarea materialului etnografic din Otlaca-Pustă.

Colecția achiziționată cuprinde obiecte moștenite din familie și cumpărate la tîrguri, reprezentînd piese specifice culturii materiale a românilor din zonă (mobilă, port popular, ceramică, textile, obiecte de uz gospodăresc și casnic), dar și fotografii de familie, cărți, ziare, calendare vechi. Fiecare piesă a fost conservată sau restaurată și inventariată în colecția Muzeului Munkácsy.

Iosif Duma a predat materialul convins că a ajuns la loc potrivit, unde va fi salvat pentru viitor. Dar pasiunea lui, dragostea față de lucrurile vechi a rămas în continuare. Din banii primiți de la muzeu a început să adune din nou, alte lucruri, care lui i s-au părut frumoase și de valoare.

DATE ETNOGRAFICE

*Bologu***(Fragment din Monografia lui Teodor Păcşaşiu, 1934)**

„Nainte de anul 1848 au fost mulți tâlhari omeni care au trăit numai din furături ba au fost întră ei care și-au strînsu și moșie cu furăturile, tot atuncie au fost on tâlbariu mare și aicie carele au avut preteni și la noi în satu, cu numele Balog Teodor, numit de oameni Balog Togyer au fost Roman sau născut în satul Ciefa la anul 1820 Tatăl lui au fost Gulieșu (Păstoriu de vite) la Csigid (Csegöd) în moșie lui Tisza că Tiszesti au avut șila Csigid moșie nu departe de Szalonta, Balog Todor în vrîstă dă 7 ani Părinți l-au dat la ișcolă la Salonta. pînă ci-au fost dă 10 ani, acolo în trei ani au învățiat a scrie a ceti și așia Balog Teodor au fost om cu carte, chînd au fost dă 10 ani l-au dusu tatăl său cu iel la Gule și așie au fost și iel guleșiu cu tatăl său.

Chînd au fost dă 19 ani s-au însuratu au luat o fată din Ciumegiu (Ilje) chînd au fost de 20 de ani tomna înt-o nopte au fost o vreme forte rea vînt mare ploie ei au stat totă nopte trezi pentru că fujiu animelele în tote laturile, și totuși nește omeni răi tâlhari în noptea acie întunecosă au furat din Gule care au păzit iel cu tatăl lui 30 de animale. Diminiația au făcut de cunoscut Domnului că 30 de animale din gule li-au furat ceva tâlhari. Domnul au zis se meargă să cote da dă li-or afla, dar în zadar au cotat pă tote satele că nu li-au găsit, atuncie Domniia au luat de la ei animale care au fost a lor a guleșilor Bolog Teodor au avut 6 tuluci jiunci 4 vaci frumosă cu viției aște tote li-au luat Domniie de la elu pentru cielea cie au perit. Balog Teodor dacă au luat de la iel domniia animalele lui sau supărat forte tare și au spus soții lui și la părinți că iel mai mult nu schujește, au sclujit în 10 ani și n-are nici on folosu material, dacă domniia iau luat tot cie au avut numai au spusu părinților și mueri că iel să facie tâlbariu și așie au și fost au fost ciel mai temut tâlbariu în tote comitatele Bibor, Hajdu, Arad, Bicheșiu ba au fost cunoscut numele lui Balog Togyer în totă țiară, muiere sa-u dus de la iel.

Spuniau omeni cei bătrîni cum au fost Bordaș Teodor numit domnu linjii că Bologu au avut 11 hortaci 8 Romani și cu iel 9 unul cu numele Daina au fost din Ciumeghiu om gălant au mai avut trei unguri unul șerkădan cu numele Nagy Csorbai János din Salonta ceva Călmădi, unul din Bichișiu.

Ziua la miazăzi veniau la noi în sat și scoteau din crîșmă butea cu rachie și o așezau lîngă stradă și putea se margă se beie care au voit. Odată iel cu trei soți ai lui s-au înbrăcat cu haine domnește și sau dus pre cai din colo de Orade la ceva domniie sclujitori toți au fost afară la lucru numai domnul cu o două servitoare au fost în curte.

Bologu s-au dat jiosu după cal și au intrat în lăuntru la domnu spunînd că iel ai măceriu are la Orade o macerie mare și aru cumpăra boi grași să-i taie,

domnul s-au îmbucurat că au avut 30 boi îngrășeți au mărșu cu Bologu l-au întrebat că pentru ce au venit 3 inși călărește.

Bologu iau răspunsu că are lipsă de ieii că dacă a lua ceva vite se aibă cine se le mîie la Orade atuncie Domnul lau poftit pre Bologu cu doi s-au dus în lăuntru a patrălea au rămas afară la cai după cie s-au așezat pe scaune i-au întrebat că cie dorescu să beie vinu sau bere. Atuncie Bolog cu cei doi hortacii au sărit sus după scaune, au scos răvorverele adecă Pistolele și li-au îndreptat spre Domn, nouă bani tăi ne trebuie, vinu și bere avem noi destul, dacă grăești o vorbă deloc te înpușcăm, văzînd domnul că-i amenințiat că lor pușca iară iel temînduși viația au cotat bani cîți au avut și fără nici on cuvînt iau dat la Bologu atuncie au eșit afară Bolog cu soții lui au sărit pe cai și sau dusu pînă undeva la ceva preten al lor acolo au pusu jiosu hainele domnești după ei și s-au îmbrăcat iară în portul lor țiarănesc. Balog Teodor ziciau că au fost om de stătură mijlocie roșiu la obrazu ave părul negru crețiu purtă ismene de ioljiu, largi, mînecele la chimeșe chînd iera pe cal suit cu mîneca cea largă putia astupa grumazi și capul calului sau dacă ținea mînele în lături ajunjea mîneca cămeși după mîna pînă jiosu, în picioare ave încălțiaminte de piele de cordovan șiia dănsa, sau juca forte bine Românește, mai ales Ardeleana - Alta dată au mărșu Balog Teodor la țîrg la Arad cu doi hortaci talhari, veste au mărșu în orașiu că Balog Teodor ai la Arad, și umbla pe țîrg au fost înștiințat și Căpitanul de poliție și așie Căpitanul au mărșu cu căruția sa proprie înconjuratu de ploeși (rendôr) și de chîțiva panduri (Persekutor) au mărșu cu acela gînd se-l prindă pe Bologu, iară Bologu diminiația pînă la 8 ore au fost îmbrăcat țiarănește în ismene de bumbac lucrate cu matasa roșie galbenă și niagră, așie cum purtau Romani la Mișca în capu avea o pălărie mică dară mare la gardini, la 8 ore și iel și soți lui sau desbrăcat de hainele țărănești și s-au îmbrăcat în haine domnești.

Căpitanu după cie au intrat în țîrg sau scoborît din căruția și cu on bicior în mîna au mărșu pîntră omeni cu chîțiva panduri pe lîngă iel. Balog Teodor au văzut forte bine tote mișcările căpitanului chînd au observat că căruția stă golă numai vizitiu (kocșișu) stă în căruția sau dus la căruția Căpitanului o și au zis vizitiului (Cocișiului) n-auzi măi Imre că te chiamă domnul căpitan se merji la iel, lasă numa căruția aci că păzesc eu cai și căruția pînă vii tu iară napoi văzîndu-l pe Bologu îmbrăcat în haine nouă Domnești au cujetat că acesta ai ceva domn mare și ai ceva pretenu a căpitanului au crezut s-au coborît jiosu din căruția și au mărșu pînă la Căpitan, atunci Balog Teodor cu hortacii lui au sărit în căruția căpitanului și au trasu căruția pe unde n-au fost omeni așe deși și s-au dus, cu căruția cam aproape de căpitan și i-au grăit ca se nu se ustănească nici el nici panduri că iel și așe mere acasă Căpitanul atuncie disputa cu vizitiul său că cie fel de domn au fost care l-au înșelat se lese căruția și se vină la el, că iel n-au strigat să vină la iel tumna atuncie au grăit Bologu Căpitanului se nu se ustănească, atuncie au văzut Căpitanul că l-au înșelat Bologu, iel apoi au venit totă noapte diminiața au ajuns la crîșmă la Baranca chrișma au fost de Micherechiu cam doi chilometri cum mere vițianul respective calea ferată de la noi cătă Kötögyán cum treci canalu care desparte hotarul

nostru de a Șercadului și a Kötögyánului preste on pod cîțiva pași de la pod spre dreapta aproape de canal au fost birtul sau Crîșma numită Băranca acolo au băut Bolog și cu hortaci lui, crîșma au fost aproape de drumul care venia de la Orade pã la Salonta de la Salonta la Șercad de la Șercad la Giula cam la mieazăzi au venit șiasă trăsuri a lui Gróf Almási de la Orade câte cu două buți mare de vinu în totă trăsură de toț 12 buți, atuncie Bologu iau oprit să steie în loc, și li-au poruncit că după carul cel ce merea nainte se ieie jiosu 2 buți de vinu Schujitori Grofului nu s-au înpotrivit că au avut frică de Bologu l-au luat jiosu și li-au așezat în marjinea drumului Bolog au scris o carte și o au dat la ei se o deie la Grofu iel atuncie au luat mai multe păhară și alte vasă de la Birtașiu din Baranca chîți drumari toți au băut vin fără plata n-au plătit nimica ... Atuncia Groful a arătat chestia asta la autoritățile Comitatului Bibor, spuniau omeni cei bătrîni atuncie au venit aicie în hotarul nostru o Compănie de Călăreți austraci cu ciacauă mare în cap și au înconjiurat pădure numită Feteniște care su ținut de hotarul nostru cam 90 iuguri catestrale au fost pădurea în trei zile și în trei noți au tot cotat după Balog Teodor, dar înzadar, că n-au pusu mîna pã iel la asta pădure au fost szabados Rocsin Georgiu în vremile acelea despre asta pădure sau moșie oi scrie mai tîrziu.

Dar n-au întîrzeat nici sfîrșitul Bologului tot atuncie au mărșu cu Daina cu cel mai bun dîntre toți preteni chîți au avut la Bichișiu la on preten al loru la care iau fost casa zidită cu spatele cătă Crișiu și acoperită cu trestie (nadă) acolo încă au mărșu la casă comuna cineva și au spus că Balog Togyer tálhariul cel mare ai la cutareva preten și acolo se vedelesce atuncie Notariul jiuudele Orașului cu totă antistiie și cu toți panduri cîți au fost în orașiu și mulți din Orașeni s-au înarmat care cu ce s-au putut și au mărșu pînă la casa unde au fost Bologu și au stat toți nainte căși înarmați atuncia au strîgat jiuudele ca se iasă afară dîn casă și se deie rob, atuncie văzînd periclul cel mare cei ameninția Daina au mărșu iute pã scară în pod că scara au fost în chindă, Bologu văzînd că nu este scăpare sau suit și id pã scară să margă în podu chînd - au sîmțitu Daina că cineva să sue în pod cujetînd că mărșu la el în pod ca să-l prindă au sclobozit pistolul și l-au pușcat în gură pã Bologu atuncie Bologu și așe pușcat au mărș în pod iute și cu Daina au spart acoperemîntul cășei au împinsu trestia nada la o parte și și-au făcut ceva gaură în acoperemîntul cășei și pã acolo au sărit jiosu ne observați dă nimenea atuncia au sărit în Crișiu și au anotat, chîndu i-au observat atuncie ei au fost trecut Crișiu de ceie parte on om cie ara l-au oprit Bolog și i-au dat cîțiva galbeni pentru on cal și așie au scăpat și au venit pînă la Gugyurie (Gugyuri) la crîșmă, asta crîșmă au fost on cilometru ceva de la Micherechiu, pîngă ie vine drumul Crîstorului acolo au fost crîșmăriția o femeie din Micherechiu numită Eva buti cătă dînsa zicia Bologu și maică pentru că au avut mare încredere în ie acolo au venit pușcat Bologu și cum au ajunsu Bologu la ie au zîsu să-i încălzască apa și să-l spele pîn gură și au zisu să-i aștearnă patul că-l prind friguri și i-au zis crîșmăriți să vină în satu să-i ducă lapte că-i flămînd.

Butoie adecă crîșmăriția după cie l-au spălat pîn gură i-au așternut patul

cela s-au culcat atunce chîteva arme ce au avut Bolog ie li-au luat tote și li-au ascunsu. Atuncie ie crîsmăriția au fugit în satu la casa comunală și au spusu că Bologu ai la ia culcat ăl prind friguri și au venit de la Bichișiu pușcat în gură, armele au spus că li-au ascuns totă acesta faptă pentru ace au făcut Crîsmăriția că au venit de la Autoritățile Comitatului la Antistie comunala la Micherechiu că se prindă pă Bolog fiind că acolo umblă și are preteni că dacă nu-l prinde atunce satul va fi pedepsit.

Atuncie Antistie Comunală au înștințiat pă crîsmăriția cu numele Eva Buti că cînd Bolog a veni la ia atuncie ie momentan se vină la casa comunală se spuie că dacă nu atunce ia va fi răspunzătoare, asta au silit pă ie ca se facă de cunoscut la săteni respective la antistie comunală.

Atuncie jiuđele au ordinar se prindă cai cei sătești la caruția Comunei căci atuncia satul avea trăsura sa propie, sau suit în trăsură membri antistii Comunali alți săteni au venit pă jiosu cu furci de feru și cu pari ca să prindă pă Bolog, au încunjurat Crîșma atuncie Zugrav Todor jiuurat au măs în lăuntru și au zis cătă Bologu, să se deie rob iel fiind în pat n-au știut nimica au sărit jios dîn pat și au zis Mama Eva unde-s armele care li-am pus aicie după cuptoriu și li-am astupat cu Rochiia dummitale Crîsmăriția au zis eu Teodore dragul mami nu știu nimica că numa am văzut că vin acii Biraele co cocie și cu săteni aceștie mulți dumneta trebuie să știi că unde-s armele mele eu nu știu au fost puse întrecuptore adecă după cuptoriu asta și ei o știu și pote că dîntră omeni aceștita mulți orecare ți li-au luat și ai durmit n-ai sînțit nimica.

Atuncie Bolog desculțiu cu capul gol au eșit în tinda au văzut acolo pon trunchiu dă lemn on cuțitu și o bardă săcure mică cu care au tăiat carnea din nebăgare de siamă li-au lăsat acolo crîsmăriția acolo au amăsurat și carne au fost și măceriie (mészárszék) acele două Bologu li-au luat în mîna barda în mîna dreaptă cuțitul în mîna stîngă au statu în ușile tinzi și au zisu Micherechenilor că cari vreau să trăiască și li dragă viația se margă în lături că care sar apropia dă dînsul acesta ălu taie cu topor sau ăl jiuunde cu cuțitul atuncie toți sau înfricat și s-au dus în laturi Bologu au eșit pîntră eii și-au început să fugă cătă pădure Feteniște, atuncie omeni cîți au început sau suit în trăsură cocia satului, au fugit și l-au ajuns și l-au lovit ruda cocii și așie iel au căzut jiosu Omeni au sărit din cocie trăsura și l-au dus la casa Comunală.

Atuncie Bolog li-au zis: eu satul nostru l-am apărat de omeni cei răi știți voi forte bine că nimica n-au perit de la voi pentru că la toți tălbari li-am poroncît că de la Săteni Micherechiului să nu furați nimica voi cu tot avutul vostru ați fost în mare asigurancia prin mine și voi cu cie răsplățiți miie, mă faceți prisioneria știți voi bine eu n-am furat nici n-am luat nimica de la omeni după sate, eu numai de la domni cei mare am furat acolo și așie au rămas bogată averea pă voi amu chînd vați făcut besereca asta nouă v-am ajiutorat cu 300 de sgloți, asta vă mai zic rugați pre Dumnezeu să nu mă sclobodă dă acolo de unde mi-ți ducie, că știu că la Orade mi-ți ducie ca să știți dau focu satului vostru în 4 colțiuri iară pă crîsmăriția oi traje pelea totă după ie și apoi trupul ei l-oi presăra cu sare așe o voi lăsa se se chinuiască.

A douăzi au venit on locotenent și cu câțiva panduri și l-au dusu la Orade acolo l-au dat autorităților Comitatului preste puțină vreme au fost judecat și Spînzurat, cele trei sute de sgoși au trebuit să-i deie Besereca din vistierea ei că au zisu Tribunalu, scăonul dă lejie că nu-i iertatu că Besereca se folosească bani de furat.

Atîta mai vreau să maiu scriu din viația Bologului că nainte de cie lau spînzurat au mǎrs la iel sorile și-l vadă una au fost măritată în Crîstoru și l-au întreat că are bani și se le spună lor, ielu au zis că în pădurea cia mare numită Barnod ungurește Barmód chinduți ieși din Salonta și-ți mere pă drumu cătă Micherechiu știți că mere drumul pîn Barnod cumuți trece pă pod preste ieriu, dă dreaptă sunt 4 copacii mari, începnd de la dreapta la 3-lea copaciu acolo săpați sub trupina lui, acolo am pusu bani destui galbeni bani de auru aveți voi cu ce trăi și voi și următori voștri, dacă nu a fi dată cineva dă eii. Sorile lui au venit cu trăsura și n-au găsit bani numai au aflat acolo sub copaciu o gropă cum au cotat cineva și au dusu totu ceau fost acolo se zicie că ceva hortac dă a Bologului din Salonta, cu numele Kálmadi au știut că unde-s bani și acela i-au dusu și sau înbogătit au avut mai multe sălașiuri țiarine de Pămînt.

Bordașiu Teodor numit domnulinji spunea că în anul 1850 în care l-au prinsu pă Bologu adeca nainte dă acie cu câteva luni au fost Balog aicie în satu la Rocsin Georgiu la szabadișul (Libertin) acolo sau veselit totă nopte Bologu, spunea domnu Linji scris mai sus că au fost și iel acolo, au băut și elu cu cielalți sara la 9 ciasuri au venit acolo on fecior cam de 18 anu cu numele Juhas Teodor numit dă omeni Ciuproșiu și lau rugat pă Bologa săl primească și pă iel să fie tâlbhariu cu ei Bologu lau întreat că fii vrednic iel au zisu că a fi, atuncia Bologu lau lovit cu palma preste obrazu cum au putut de tare după acie au zisu se se puie în patru brînci atuncie Bologu a luat bîta cia de nadă de mare și lau lovit de 24 de ori, cum au putut mai tare, au putut răbda cioproșiu și asta, fără ca se zică on cuvent, atuncie Bologa au zisu una mai ai se împlînești ieși afară din casă înlauntru să nu vii pînă nuțiuuu chema eu, atuncie cioproșiu au ieșit afară din casă, Bologu șiau scosu din buzunariu o lăcruția ceva pușcă oau deschisu și au zisu Alou marși pîșpasere atuncie cioproșiu au strigat lăsațimă în casă că nuștiu cine mă strînjie de grumazi. Atuncia lau lăsat pă cioproșiu în casa spăriat forte tare, atuncie, iau zisu Bologu tu nu ești vrednic de noi, omeni mai spuniau despre Bologu că nu întră în el glonțiu de pușcă că-i legat, Roșiu Ioan numit Pipoșiu trăește și amu în vrîstă dă 96 de ani, mau povestitu că tatăl lui au fost stăvari în 25 ani la cai satului, Bologu iau fost preten pentru că Bologu cai câte 20 sau 30 la numer carei fura dela armenii din Ardeal ai aducia șii lăsa la pipoșiu la tata în stavă chîteva zile atuncia ai ducia mai departe preste Tisa. Zicie că întru tomna mă jiucam cu alți prunci la noi acasa, tata au fost la stavă maica au fost murită, cam la două ore după miazăzi au venit Bologu cu trei hortaci ai lui în spatele cailor și au adunat dela Almași din gule, on bou de 4 ani care nau fost în jiugu pînă atuncie și lau legat cu o fune făcută înpletită din păru, dă on rugu, cătă mine au zîsu să mărg să chem pă tata acasă dăla stavă mam dusu și tata au venit acasă cu mine, atuncie boul

iera belit și o tigaie plină dă carne ferbea pă vatră în tindă, au mai venit acolo Domnu Linjii Bordaș Teodor Sava Găvrila numit popuția, Radiciu Ioan numit Jánosui lui Heregyeu și alți totă noaptea au mîncat și au băut vinu Petre cocișiuului au veni cu ciatăra, violena (bigyegye) și au făcut mare veselie dîntră tălhari unu totu afară au statu lîngă cai, cam la 3 ore după miază noapte sau dusu acasă omeni, tata au mărșu la stavă bologu sau desbrăcat au țipat după iel chămeșe și gacile ismene ce atuncie am văzut spune Bătrînu, Roșui Ioan carele și amu trăește. Dacă au țipat hainele cele albe am văzut că pă peptul lui și pantece și pă spate încă și pă pulpele picioarelor au fostu înbracat în haine de bădic (Plév) sau cum ovut fi dă feru on hortacu alui cu o ceie cu doi craci dă feru, au luat muterile (csavar) unde au fost prinsă cu șorofle și lior pusă tote pă masă încă și masă au sunat chînd leau pusu pă ia.

Așie se vede că iel au avut o cămeșe făcută din metal și așe nau pututu întra glonțiuul de pușcă sau de pistol în corpului sau diminația sau sculat au mîncat carne au băut vinu sau suit pă cai și sau dusu carne cia multă ciau rămăs o au dusu preteni lui cu care sau veselit la noi, nouă încă niau rămas carne destulă.

Nam vrut că generațiunile viitoare se nu știie că cine au fost Balog Teodor, cel mai vestit tălharu pă vremile acelea.”

(Din arhiva lui Alexandru Hoțopan)

Soții Pătcașiu, Micherechi

Cuprins

BERÉNYI Maria	
Influența folclorului asupra literaturii românești din Ungaria în secolul al XIX-lea... ..	3
COLTA Elena Rodica	
„Cântarea de rămas bun” sau „Iertăciunea” la românii din Ungaria	20
CIOBAN Florin	
Interferențe multiculturale în folclorul copiilor – confluente româno-maghiare pe Valea Barcăului	54
MARTIN Emilia	
Colecția etnografică „Iosif Duma” din Otlaca-Pustă	58
DATE ETNOGRAFICE	
Bologu (Fragment din Monografia lui Teodor Pățcașiu, 1934)	65

Tebnoredactare: Emilia Martin
Tiparul: Mozi Nyomda Bt., Békéscsaba
Director executiv: GARAI György